

KAKŠNA NAJ BI BILA INTEGRACIJSKA POLITIKA?

O rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike¹

WHAT SHOULD INTEGRATION POLICY BE LIKE?

RESULTS OF THE PROJECT PERCEPTIONS OF SLOVENE INTEGRATION POLICY

The Republic of Slovenia is a multi-ethnic community. Inhabitants that declare themselves as "non-Slovenians" wish to preserve - according to their opinion leaders - the basic elements of their original national identity. However, the majority/dominant population is reserved, often even negative, towards public manifestations of ethnic diversity.

The key question here is: how to ensure equal status of members of "new" minority communities, which are neither recognized in terms of constitution, nor treated as ethnic communities in Slovenia, and how to respect their need to preserve ethnic features. Which integration model would be most suitable for this situation, and what would be the key elements of such integration?

To acquire sufficient information on perceptions, needs and wishes of Slovene people, concerning integration policy, the project Perceptions of Slovene Integration Policy was launched. On the basis of results of empirical research, relevant data for the upgrading/operationalization of the existing Slovene integration policy were gained.

Keywords: "new" minority communities, integration policy, Slovenia

Republika Slovenija je več etnična skupnost. Prebivalci, ki se opredeljujejo kot »Neslovenci«, glede na stališča njihovih mnenjskih voditeljev, želijo ohraniti temeljne postulate izvorne narodne identitete. Toda imamo tudi zadržan, pogosto celo odbojen odnos večinske/dominantne populacije do izkazovanja etnične drugačnosti v javnosti.

Ob tem se zastavlja ključno vprašanje: kako je mogoče zagotoviti enakopravni položaj pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, ki ustavno niso priznane in obravnavane kot narodne skupnosti v Sloveniji, hkrati pa upoštevati njihovo potrebo po ohranjanju etničnih posebnosti? Kakšen model integracije bi torej bil najprimernejši za to situacijo in kaj bi bili ključni elementi takšne integracije?

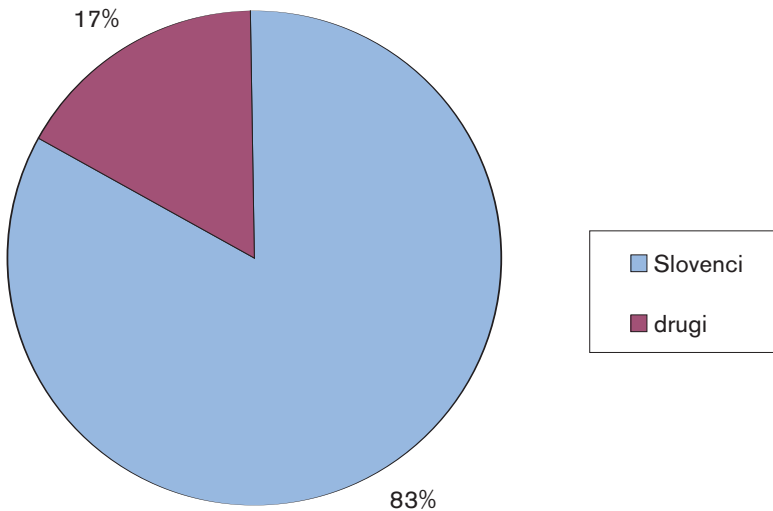
Da bi pridobili dovolj informacij o dojemanju, potrebah in željah prebivalcev Slovenije o integracijski politiki, smo začeli s projektom Perceptije slovenske integracijske politike. Na podlagi izsledkov empiričnega raziskovanja smo pridobili valentne podatke za dograjevanje/operacionalizacijo obstoječe slovenske integracijske politike.

Ključne besede: »nove« manjšinske skupnosti, integracijska politika, Slovenija

UVODNA POJASNILA

Nič posebno novega ne bomo ugotovili, če zapišemo, da je Republika Slovenija več etnična skupnost. Nekatere izmed tistih, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo kot »Neslovenci«, so na ozemlje Slovenije prinesle vojne vihre, druge želja po boljšem zaslužku, izobrazbi ali zgolj hotenje po drugačnem načinu življenja. Ta druga skupina je v največji meri sestavljena iz pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države, t. i. »novih« manjšinskih skupnosti. Obe temeljni misli, zapisani v zgornjih vrsticah je mogoče prikazati tudi v grafični obliki, s pomočjo rezultatov popisa 2002.²

Slika 1: Prebivalstvo Republike Slovenije po narodni pripadnosti na popisu 2002 (Statistični urad Republike Slovenije, Popis 2002)

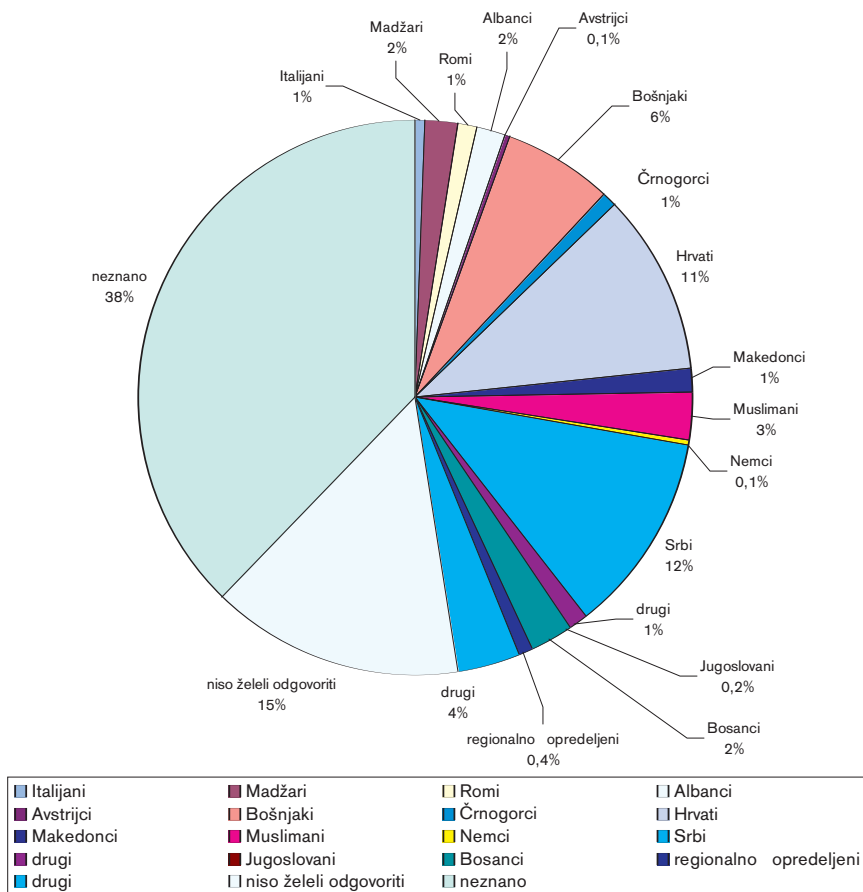

* * *

¹ Projekt *Percepcije slovenske integracijske politike* je potekal v okviru ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001–2006«. Izvajalci: Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana. Vodja projekta: izr. prof. dr. Miran Komac, Sodelavci: asist. mag. Romana Bešter, doc. dr. Mitja Hafner - Fink, doc. dr. Marina Lukšič - Hacin, Felicita Medved, dr. Mojca Medvešek, doc. dr. Mirjam Milharčič Hladnik, doc. dr. Petra Roter, mag. Natalija Vrečer.

² O migracijskih procesih s področja nekdanje skupne jugoslovanske države ter o dilemah popisovanja po narodni pripadnosti, glej podrobneje: Danilo Dolenc, Priseljevanje v Slovenijo iz območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V: *Percepcije slovenske integracijske politike*. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, INV, 2005, str. 37–87.

Slika 2: Prebivalstvo Republike Slovenije neslovenske narodnosti (Statistični urad Republike Slovenije, Popis 2002)

Razpad Jugoslavije in oblikovanje samostojne slovenske države naj bi radikalno spremenil status in položaj »novih« manjšinskih skupnosti. To je mogoče pogosto slišati s strani predstavnikov teh skupnosti.³ Toda, ali jim je bilo res kaj odvzeto? Katere »posebne« (narodnomanjšinske) pravice so jim bile odvzete? Branje besedil ustav, ki so bile sprejete po drugi svetovni vojni, ne kaže na to, da je bilo pripadnikom teh skupnosti kar koli »odvzeto«. Povojne slovenske republiške ustave ne vsebujejo posebnih določb v prid varovanja pravic pripadnikov narodov in narodnosti iz nekdanje Jugoslavije. V nobeni povojni ustavi ni mogoče najti določb o pripadnikih v Sloveniji živečih narodov in narodnosti

* * *

³ Glej na primer: Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Republiki Sloveniji. Ljubljana, 14. oktober 2003. V Dokumentaciji INV.

Jugoslavije kot konstitutivnih (etničnih/narodnih) prvin slovenske države. Je pa zato v ustavah mogoče najti obilico dokazov za trditev, da je bila Socialistična republika Slovenija v Jugoslaviji »država« Slovencev in »drugih«. Med »drugimi« narodnimi skupinami se poimensko omenjajo zgolj in samo pripadniki italijanske in madžarske manjšine.⁴

V ustavne norme prevedeni viziji razreševanja slovenskega narodnega vprašanja, kot je skicirana v zgornjih vrsticah, so bili »podrejeni« vsi mediji (narodne) socializacije. Zato je jasno, da temeljna dilema v celotnem obdobju bivanja v skupni jugoslovanski državi ni bila povezana s problematiko uveljavljanja jezikovnih in kulturnih pravic pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, ki so prihajali v Slovenijo, ampak z uveljavljanjem slovenstva v vseh segmentih javnega življenja. Pripadniki drugih narodov so bili v Sloveniji obravnavani kot prišleki, ki naj se življenju v Sloveniji čim prej prilagodijo, naučijo naj se slovenščine in naj jo v javnosti tudi uporabljajo. Drugačno nastopanje ali obnašanje v javnosti je bilo obravnavano kot »južnjaško« mačistično nastopaštvo, morda celo izzivanje.

Torej, imamo zajeten korpus neslovenskega življa, ki glede na stališča njihovih mnenjskih voditeljev, želi ohraniti temeljne postulate izvirne narodne identitete, oziroma identitete njihovih prednikov. Toda imamo tudi zelo zadržan, pogosto celo odbojen odnos⁵ večinske/dominantne populacije do izkazovanja etnične drugačnosti v javnosti. Čemu raziskovati problematiko imigracij in integracije, če pa je, vsaj večinski populaciji, vse »kristalno jasno«? Toda v življenju se pogosto dogaja, da je »kristalno jasno« zgolj rezultat različnih družboslovnih aksiomov in stereotipov, lahko tudi zgolj metoda izključevanja posameznikov in/ali družbenih skupin iz procesov (so)odločanja.

S pojmom naroda in narodnega vprašanja ni nič drugače. Če povedano prevedemo na pojem (slovenskega) naroda, velja ugotovitev, da je biološki pristop/model v takšni ali drugačni obliki, v središču vseh teorij o nastanku slovenskega naroda. Dejstvo, da je slovenski narod sestavljen iz posameznikov, katerih predniki so prihajali »iz vseh vetrov«, je za nosilce bioloških teorij le postranskega pomena. Ohranjanje biološkega modela tvorbe naroda pa pomeni, glede na slovenske in evropske demografske trende, da smo pristali na prostovoljno izumiranje tvorbe, ki jo imenujemo slovenski narod. Toda pojavljajo se tudi »rešitelji«, ki pa ostajajo, žal, znotraj »biološkega« okvirja. Tvorci, sopotniki in poustvarjalci biološkičnega modela navajajo dve metodi ohranjanja in rasti

* * *

⁴ Glej o tem podrobneje: Miran Komac, Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, INV, 2005, str. 207–235.

⁵ Glej o tem podrobneje: Mojca Medvešek, Natalija Vrečer, Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, INV, 2005, str. 271–377.

slovenskega naroda: višjo nataliteto in povratek – integracijo v slovensko družbo – slovenskih izseljencev ter njihovih potomcev.⁶ Ker sta oba modela v obtoku že nekaj desetletij in nista dala omembe vrednih rezultatov, ju pri ohranjanju slovenstva ne velja jemati povsem resno. Naj se sliši še tako »tuje«, je vredna razmisleka hipoteza, ki pravi: za ohranjanje slovenstva kot jezikovne in kulturne vrednote bo ključnega pomena imigracija ter ustrezna politika integracije. Morda pa bi bilo bolje govoriti o ustvarjanju slovenske nacije in ne o ustvarjanju slovenskega naroda. Namreč, iz rezultatov projekta Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP) lahko jasno razberemo željo in potrebo po ohranjanju posebne etnične identitete pripadnikov priseljenih populacij in njihovih potomcev, hkrati pa pridobljeni podatki kažejo tudi željo po vključevanju v slovensko družbo.

Zastavlja se torej vprašanje: kako (na kakšen način) oblikovati politiko imigracije in politiko (ali politike) integracije, ki naj vodi k tvorbi homogene slovenske družbe ob hkratnem upoštevanju želja pripadnikov ne-slovenskih populacij po ohranjanju etničnih posebnosti. Kakšen model integracije bi torej bil najprimernejši za to situacijo in kateri bi bili ključni elementi takšne integracije?

Pred nadaljevanjem razprave velja navesti še naslednjo ugotovitev. O procesih imigracije v prihodnjih letih lahko le ugibamo. Verjetno bodo imigracijske tokove iz območij nekdanje skupne države dopolnjevali imigracijski tokovi iz držav EU; toda ni pričakovati, da bodo imigracijski tokovi iz nekdanje skupne države povsem usahnil. Problematika dvojnega državljanstva in problematika združevanja družin še nista zaključeni zgodbi.

Če želimo zgraditi koherentno in konkurenčno družbo, je treba poskrbeti za ustrezno integracijo posameznikov, v našem primeru pripadnikov različnih nedominantnih narodnih skupnosti, v slovensko družbo. Toda kako pojmovati integracijo?

V *Resoluciji o imigracijski politiki Republike Slovenije* (Ur. l., RS 40/1999) je integracija opredeljena kot:

»Upoštevajoč družbeno večkulturnost, s spoštovanjem bogastva različnosti, mirnega sožitja, družbene stabilnosti in kohezivnosti bo Republika Slovenija vodila integracijsko politiko, katere cilji so zasnovani na temeljnih načelih in vrednotah enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja.

* * *

⁶ O procesih reintegracije izseljencev in njihovih potomcev ter o težavah, s katerimi se pri tem srečujejo, glej podrobneje prispevke Jerneja Mlekuža, Kristine Toplak in Marine Lukšič - Hacin v delu *Percepcije slovenske integracijske politike*, ki sta jo uredila Miran Komac in Mojca Medvešek, izdala pa INV, Ljubljana, 2005, str. 689–758.

Pri tem je:

- enakopravnost razumljena kot zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic;
- svoboda kot pravica do izražanja kulturne identitete ob zagotovitvi spoštovanja integritete in dostojanstva vsakega posameznika in gojitve lastne kulture v skladu z zakoni in temeljnimi vrednotami Republike Slovenije;
- vzajemno sodelovanje kot pravica do udejstvovanja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne družbe.

Da bi omogočali čim večjo družbeno koherentnost, bo integracijska politika vsebovala določene pravne okvire in družbene ukrepe, ki bodo spodbujali integracijo priseljencev v slovensko družbo, preprečevali diskriminacijo in družbeno obrobno in omogočali, da priseljenci izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije.«

Iz zapisanega v resoluciji je mogoče razbrati, da iz procesa oblikovanja politik(e) integracije ne bi bilo smiselno izključiti tistih, ki jih učinki integracije neposredno zadevajo. Da bi pridobili dovolj informacij o dojemanju (percepcijah), potrebah in željah prebivalcev Slovenije o integracijski politiki, smo v letih 2002–2004 izvajali projekt z naslovom *Percepcije slovenske integracijske politike*. Temeljni namen raziskovalnega projekta je bil, da na podlagi empiričnega raziskovanja

- a) mnenj in stališč pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti⁷ in
- b) mnenj in stališč pripadnikov večinske narodne populacije, pridobimo dovolj valentne podatke za dograjevanje/operacionalizacijo obstoječe slovenske integracijske politike.

Ad.a) Mnenja in stališča večinske populacije o priseljencih smo dopolnili z raziskavami slovenskega javnega mnenja (SJM), ki to tematiko bolj ali manj kontinuirano obravnava že od začetka sedemdesetih let in tako omogoča longitudinalno analizo stališč na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Slovenije.

Ad.b) Za analizo percepcij in stališč pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti pa smo izpeljali novo empirično raziskavo. Naš cilj je bil oblikovati vzorec, ki bi vključeval pripadnike vseh »novih« manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije in pokrival vse slovenske regije. Za vzorčni okvir, potreben za izvedbo verjetnostnega vzorčenja, smo določili prebivalce Republike Slovenije, ki so po

* * *

⁷ Populacije, ki so »subjekt« raziskovalne obravnave, prihajajo skoraj v celoti z območja držav naslednic nekdanje skupne jugoslovanske države.

osamosvojitvi Slovenije zaprosili za državljanstvo (oziroma oddali vlogo za pridobitev državljanstva). Za vzorčenje pa smo uporabili bazo vlog za državljanstvo, ki jo hrani Ministrstvo za notranje zadeve.⁸

Izvedli smo enostavno slučajno vzorčenje, ki vključuje bistvene značilnosti kompleksnejših načinov vzorčenja in nam omogoča oblikovanje reprezentativnega vzorca glede na preučevano populacijo »novih« manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije.⁹ Načrtovali smo vzorec s 4000 enotami. Ker pa je bil vzorčni okvir v veliki meri zastarel, saj je bila večina vlog za državljanstvo stara deset in več let, je bilo ob kreiranju vzorca potrebno čiščenje baze podatkov, torej primerjava baze podatkov s Centralnim registrom Slovenije, zaradi ažuriranja podatkov – naslovov.

Ob tem se je 22,6 odstotka enot (elementov) vzorca pokazalo kot neustreznih: spisa ni bilo v arhivu (14 odstotkov), oseba je odšla iz Republike Slovenije v tujino (11 odstotkov), negativna odločba, sklep o ustavitvi postopka (15,2 odstotka), oseba je umrla (13,8 odstotka), oseba ne izpolnjuje kriterija starosti (45,9 odstotka). Po postopku identifikacije in lociranja enot smo dobili vzorec velikosti 3094 elementov.

Oblikovali smo strukturiran vprašalnik, ki vključuje štiriindevetdeset vprašanj, razvrščenih v devet tematskih sklopov: kakovost življenja, šola in jezik, mediji, religija, socioekonomski položaj, kultura, stiki, politična participacija in demografija.¹⁰

Na podlagi stroškovne in časovne analize smo se odločili za izvedbo samoanketiranja – anketiranja po pošti. Po štirih stikih z anketiranci smo raziskavo

* * *

⁸ Pri tem smo upoštevali *Zakon o varstvu osebnih podatkov* (Ur. l. RS, št. 59/99), ki v tretjem odstavku 8. člena določa »... Osebnih podatki, ki so povezani z narodnim, rasnim in drugim poreklom, političnimi, verskimi in drugimi prepričanji, izobrazbo, zdravstvenim stanjem, razen nalezljivih bolezni, ter spolnim vedenjem, se smejo zbirati tudi od drugih oseb ali pridobivati in povezovati iz že obstoječih zbirk osebnih podatkov samo ob pisni privolitvi posameznika, na katerega se nanašajo, razen če uporabnik osebnih podatkov namerava uporabljati osebne podatke za statistične ali raziskovalne namene v obliki, ki ne omogoča identifikacije posameznikov, pri čemer mora biti določena zbirka in vrsta osebnih podatkov ter način zbiranja ...«

Avgusta leta 2004 je bil sprejet nov *Zakon o varstvu osebnih podatkov* (Ur. l. RS, št. 86/2004), ki pa v 17. členu ravno tako določa možnost obdelave podatkov za zgodovinsko, statistično in znanstvenoraziskovalne namene.

⁹ Baza vlog za državljanstvo, ki smo jo uporabili kot vzorčni okvir, je sestavljena iz posamezno oštevilčenih spisov, ki pa lahko vključujejo od ene do več vlog (npr. pod posamezen spis je lahko zavedena celotna družina), zato smo pri izboru upoštevali dve omejitvi: a) starostna omejitev. V vzorec smo vključili prebivalce rojene med letoma 1933 in 1984; b) če je bilo v enem spisu zajetih več polnoletnih oseb, smo izbrali tisto, ki je imela zadnja v letu rojstni dan.

¹⁰ Struktura vprašalnika in tudi zaključnega poročila skuša slediti naboru t. i. kompenzacijskih pravic; naboru »posebnih« pravic, ki jih običajno zasledimo pri obravnavi klasičnih, zgodovinskih, narodnih, etničnih in/ali jezikovnih manjšin. Med »posebne« manjšinske pravice se uvrščajo: 1) raba jezika; 2) izobraževanje; 3) kultura; 4) asociacije in organizacije; 5) stiki; informiranje; 6) zaposlovanje v javnih službah; 7) politična participacija; 8) avtonomija in 9) soodločanje.

končali. Vrnjenih smo dobili 1163 izpolnjenih in uporabnih vprašalnikov, kar je 37,5 odstotna realizacija vzorca.

V raziskavah po pošti je natančna ocena vzrokov za neodgovore precej težavna. Nekateri anketiranci sicer sporočijo, da zavračajo sodelovanje in navedejo tudi razlog, v posameznih primerih sosedje ali sorodniki obvestijo, da je oseba bolna, odsotna itd., nekateri vprašalniki se vrnejo pošiljatelju, ker naslovnik ne obstaja, ali pa pošiljke ni mogoče dostaviti. Kljub temu pa pri veliki večini neodgovorov vemo le to, da je bil vprašalnik odposlan, ne pa tudi vrnjen. Predvsem za anketiranje po pošti velja, da je stopnja odgovorov odvisna od prizadevanj, ki so bili vloženi v raziskavo (ponovljeni dopisi itd.), od ugleda izvajalcev, aktualnosti vsebine ankete ter motiviranosti ciljne populacije. Ob upoštevanju vseh okoliščin smo z doseženim rezultatom ter s strukturo vzorca lahko zadovoljni.

Omenjeno je že bilo, da vzorčni načrt (enostavni slučajni vzorec) omogoča sklepanje o reprezentativnosti vzorca v odnosu na celotno populacijo, ki jo predstavljajo pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti. Takšen vzorec pa ne zagotavlja podlage za sklepanje o reprezentativnosti na ravni posameznih delov ali kategorij v populaciji, saj izbira enot v vzorec ni potekala na ravni teh kategorij oziroma delov populacije (npr. na ravni etničnih skupin). Nimamo torej podlage za verodostojno sklepanje o reprezentativnosti vzorca za npr. posamezne etnične skupine ali za regije. Lahko npr. sklepamo o tem, ali izobrazbena struktura vzorca ustrezno izraža strukturo celotne populacije, ne moremo pa sklepati o tem, ali izobrazbena struktura etničnih skupin v vzorcu kaže izobrazbeno strukturo etničnih skupin v opazovani populaciji. Takšna omejitev ni nujna le zaradi samega vzorčnega načrta, ampak je še posebej potrebna tudi zaradi težav z vzorčnim seznamom (npr. spremembe naslovov) in zaradi nesodelovanja v anketi (zavračanje v celoti ali npr. zavračanje odgovora na vprašanje o etnični pripadnosti). Sklepanje o reprezentativnosti je še posebno vprašljivo pri tistih skupinah, ki so relativno majhne in so torej v vzorcu zastopane z zelo nizkimi absolutnimi številkami (npr. 8 pripadnikov albanske, 7 pripadnikov črnogorske ali 6 pripadnikov makedonske narodnosti). Prav tako pa se je prav pri vprašanju o etnični pripadnosti treba zavedati dejstva, da gre za subjektivno opredeljevanje, ki je lahko močno odvisno tudi od okoliščin, v katerih se posamezniki izrekajo o svoji etnični pripadnosti (Medvešek, Hafner - Fink 2005, 5).

STALIŠČA VEČINSKE SLOVENSKE POPULACIJE DO PRISELJENCEV IN INTEGRACIJSKIH PROCESOV

Zapisali smo že, da razreševanje slovenskega narodnega vprašanja v celotnem obdobju bivanja v skupni jugoslovanski državi ni bilo povezano s problematiko uveljavljanja jezikovnih in izobraževalnih pravic pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, ki so prihajali v Slovenijo, ampak z uveljavljanjem slovenstva v vseh segmentih javnega življenja. Pripadniki drugih narodov so bili obravnavani kot prišleki, ki naj se življenju v Sloveniji čim prej prilagodijo. Pogosto je bilo mnenje, da priseljenci celo ogrožajo slovenski narod. Izsledki empiričnih raziskav (SJM), ki so bile opravljene v 70., 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, jasno kažejo odklonilen odnos Slovencev do priseljevanja delavcev iz drugih republik in zadržan odnos večinskega naroda do že priseljenih populacij iz nekdanje Jugoslavije.

V **sedemdesetih letih**, kljub temu, da precejšen del anketirancev¹¹ meni, da je priseljevanje slabo za slovensko okolje, iz odgovorov ni mogoče zaznati prvin etnične odbojnosti in posebej odklonilnega odnosa do prihajajočih pripadnikov južnoslovanskih narodov. Morda je razlago za ugodno oceno medetničnih odnosov treba iskati v splošnih družbenih razmerah, ki so kazale solidne razvojne dosežke, splošno blaginjo in (pogosto zaukazano) nekonfliktno okolje.

Tudi v **zgodnjih osemdesetih** lahko še govorimo o »idiličnem« obdobju medetničnih odnosov v Sloveniji. Razloge za dobre medetnične odnose je mogoče iskati tudi v dejstvu, da je v tem času prevladovala prva generacija priseljencev, katere glavna skrb je bila usmerjena v reševanje lastnih socialnih in eksistenčnih problemov. Gospodarska in družbena kriza, ki je začela razjedati jugoslovansko družbo sredi 80. let, pa se je kazala tudi v medetničnih odnosih v Sloveniji. Občutno je upadel odstotek tistih, ki so menili, da so odnosi dobri, naraščal pa odstotek tistih, ki so bili do pripadnikov drugih narodov »nevtralni«, zadržani.¹²

Vse tuje, tudi tisto, kar je prihajalo iz drugih jugoslovanskih republik, je bilo v slovenskem prostoru sprejeto z določeno distanco. Ni bil prav nizek odstotek tistih, ki so menili, da priseljenci celo ogrožajo Slovence.¹³

* * *

¹¹ Odgovori, glede na leto anketiranja, nekoliko nihajo, povprečno med 30 in 42 odstotkov anketirancev meni, da je priseljevanje slabo za slovensko okolje. Med razlogi za pozitivno vrednotenje priseljevanja prevladujejo ekonomske vsebine (Sloveniji primanjkuje nekvalificirane delovne sile itd.). Ekonomski razlogi pa prevladujejo tudi med odklonilnimi odgovori (odvzemanje delovnih mest Slovincem itd.) (Komac 2005, 215–218).

¹² Naraščajoča gospodarska kriza je prepričanje o omejevanju zaposlovanja iz drugih republik le še povečevala. Odstotek tistih, ki so mnenja, da je treba priseljevanje omejiti ali celo preprečiti, doseže leta 1986 60-odstotni delež, dve leti pozneje pa je o takšni omejevalni politiki priseljevanja prepričanih kar tri četrtine anketiranih (Komac 2005, 226).

¹³ Podatke o stališčih anketirancev o ogroženosti slovenskega jezika in pomanjkanju delovnih mest za domače prebivalstvo je mogoče najti v mnogih raziskavah slovenskega javnega mnenja (Komac 2005, 221).

Preglednica 1: »Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Ali se s tem strinjate ali ne?«

odgovori	leto raziskave					
	SJM 1980		SJM 1983		SJM 1990	
	N	%	N	%	N	%
ne	999	49,2	822	39,8	584	28,5
da	718	35,4	791	38,3	1086	53
ne vem	310	15,3	454	22	380	18,5
b. o.	4	0,1	-	-	-	-
<i>skupaj</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Občutek ogroženosti je bil prisoten v celotnem obdobju intenzivnega priseljevanja, posebno poudarjen pa je bil na vrhuncu jugoslovanske krize in ob pripravah na osamosvajanje Slovenije. Na eni strani se je povečeval delež ljudi, ki bi ustavili ali omejili priseljevanje v prihodnosti, na drugi strani pa se je zmanjševal delež ljudi, ki medetnične odnose v Sloveniji ocenjuje kot dobre.

Odgovori anketirancev v novejših raziskavah slovenskega javnega mnenja (SJM 2002, 2003) kažejo, da stališča večinske populacije do priseljencev niso več tako zaostrena, kot so bila v obdobju jugoslovanske krize ter osamosvajanja Slovenije.¹⁴ Stališča večinske populacije o priseljencih v letih 2002/2003¹⁵ so se

* * *

¹⁴ Razlog za porast nestrpnosti do pripadnikov etničnih skupin iz nekdanje Jugoslavije gre iskati v dejstvu, da se je ob pozitivnem nacionalizmu (samozavedanje) ob osamosvajanju razvijal tudi negativni nacionalizem. Kot pozitivni nacionalizem naj navedemo pravico narodov do samoodločbe in njihov boj za nacionalno suverenost. Pfaff (1993) meni, da je nacionalizem ena najmočnejših političnih sil 20. stoletja. Vendar pa je pogosto, kot meni Hobsbown, mit o narodu osnovan na seriji izumljenih tradicij (v: Jackson & Penrose 1993). Največkrat so to miti o etnični enotnosti naroda, kar pa v sodobnih družbah ne drži, saj so vse etnično mešane. Ker stori nacionalizem pogosto napako, ko zavzame izključujoč odnos do drugih etničnih skupin, preide v negativni nacionalizem. Kot meni Carmichael: »Ker uporablja jezik ognjišča, doma, krvi, bratstva in zemlje, prav tako kot poudarja pomen heroizma in pravice ter žrtvovanja za etnično skupnost, moderni nacionalizem uspešno združi patriotska čustva in Heimatliebe s primordialnimi idejami o razliki« (2002, 14). Tako pride pri nacionalističnih gibanjih do delitve na nas in druge, pri čemer se pojavlja vključujoč odnos do avtohtonega prebivalstva in izključujoč odnos do tako imenovanega neavtohtonega prebivalstva. Kot meni Gellner, je nacionalizem politična doktrina in sentiment, ki zahteva, da so politične in kulturne enote skladne (Gellner, v: Baumgartl, Favell 1995). V resnici pa so vse družbe etnično in kulturno mešane že v svojem nastanku, in ne moremo govoriti o narodu kot o primordialni kategoriji (prim. Bastian v: Kuper 1999). Za negativno fazo nacionalizma je značilen kontrastiven odnos, ko se posameznik ali narod identificirata kot drugačna od drugega. Pri odcepitvi od Jugoslavije je bila pri mnogih posameznikih (tudi politikih) značilna negativna stopnja identifikacije. Pogosto je bilo slišati, da smo Slovenci drugačni od drugih etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije, kar je spet oživel stereotipe o marljivih in pametnih Slovencih in drugačnim »jugom«. Negativna identifikacija je bila pogosto vzrok izjav, da z »jugom« nimamo nič skupnega. Prav tako so nekateri zavračali kakršno koli povezanost Slovenije z Balkanom. Lahko bi dejali, da se je z osamosvojitvijo Slovenije okrepil »kulturni rasizem« (Gilroy), ki predpostavlja razlike v kulturi in poudarja nekompatibilnost življenjskih slogov in tradicij (v: Torres, Miron, Inda 1999) (Medvešek, Vrečar, 2005).

¹⁵ Toš, Niko in skupina. Slovensko javno mnenje 2003/2, Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti in Stališča o lokalni demokraciji [datoteka kodirne knjige]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], november 2004.

približala stališčem, ki so jih izražali v zgodnjih osemdesetih letih – njihov odnos do priseljencev in njihovih potomcev je zadržan.

Pomemben segment raziskovanja medetničnih odnosov v Sloveniji v okviru raziskav SJM predstavljajo tudi percepcije in stališča večinske populacije do integracije priseljencev, oziroma, kako si integracijo predstavljajo pripadniki večinskega naroda. Pokaže se, da je njihova percepcija v skladu z vizijo lastništva nad slovensko državo: Slovenija je država slovenskega naroda («etničnih» Slovencev) in dveh tradicionalnih manjšin, italijanske in madžarske, ki jima pripada ustrezen nabor »kompenzacijskih« pravic. Drugi naj se prilagodijo življenju v slovenskem okolju, naučijo naj se slovenskega jezika in naj ga v vsakdanjem življenju v javnosti tudi uporabljajo.

Slovensko okolje strogo loči med naborom »posebnih« pravic, ki naj bi jih bili deležni pripadniki madžarske in italijanske skupnosti ter pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti. Medtem ko se nabor posebnih manjšinskih pravic za pripadnike »klasičnih« manjšin ne zdi vprašljiv, so pri »podeljevanju« pravic za imigrantske skupnosti močno selektivni. Zavračajo tako rekoč vse, kar presega sfero zasebnega in ustvarjanje v okviru lastne etnične skupine. Tudi na ta stališča je treba računati pri izgrajevanju sodobne slovenske politik(e) integracije (Komac 2005, 226–228).

PERCEPCIJE PRIPADNIKOV »NOVIH« MANJŠINSKIH SKUPNOSTI O INTEGRACIJSKI POLITIKI

Izsledki raziskave, ki smo jo izvedli med pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti, so pokazali, da je v njihovih percepcijah nestrpnosti med ljudmi v Sloveniji danes več, kot je bilo pred osamosvojitvijo, to pa je podatek, ki vzbuja skrb.¹⁶ Več nestrpnosti občutijo predvsem etnične skupnosti Srbov, Bošnjakov in Muslimanov, moški v nekoliko večjem deležu zaznavajo porast nestrpnosti kot ženske, med izobrazbenimi kategorijami pa anketiranci s srednjo stopnjo izobrazbe v nekoliko večjem številu kot drugi menijo, da je nestrpnosti več kot prej.

Posamezniki se skušajo etnične odbojnosti/nestrpnosti izogniti na različne načine; nekateri si pozitivno obravnavo večinske populacije želijo zagotoviti tudi z zakrivanjem etničnih znakov, kot je na primer **sprememba imena**. V raziskavi delež anketirancev, ki razmišljajo o spremembi imena v bolj slovensko zvonečega (o tem razmišlja 15 odstotkov anketiranih) in še posebej delež tistih, ki so ime

* * *

¹⁶ V raziskavi je kar 70 odstotkov anketiranih odgovorilo, da nestrpnost med ljudmi obstaja. Štirideset odstotkov anketiranih je menilo, da je danes med prebivalstvom več nestrpnosti kot pred osamosvojitvijo, približno 30 odstotkov je menilo, da je nestrpnosti enako kot prej, 13 odstotkov pa, da je nestrpnosti manj kot prej.

spremenili (5,5 odstotka), ni posebno velik. Velik pa je delež anketirancev, ki poznajo posameznike, ki so spremenili ime v bolj slovensko zvenečega (38 odstotkov anketirancev). Razkorak med obema izidoma daje slutiti, da je število anketirancev, ki so že spremenili ime v bolj slovensko zvenečega, dejansko večji, kot so bili pripravljene to povedati v raziskavi. Pokazalo se je, da se precejšnje število pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti zateka k prikrivanju etnične pripadnosti kot »strategiji preživetja«.17 To pogosteje kot ženske počno moški, glede na starostno strukturo pa pripadniki mlajše generacije.

Izidi raziskave so pokazali obstoj nestrpnosti in distance večinske populacije do pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, pomembna pa je tudi **družbena distanca med posameznimi etničnimi skupnostmi znotraj proučevane populacije. Pokaže se, da imajo anketiranci največjo distanco do Romov, Albancev ter Muslimanov, najmanjšo distanco pa so anketiranci izrazili do Slovencev in Hrvatov.** Podatki kažejo manjšo distanco anketirancev do pripadnikov drugih etničnih skupnosti med mlajšo generacijo ter višje izobraženimi anketiranci.

Na kakšen **način** se po mnenju anketirancev kaže nestrpnost večinske populacije? Na podlagi opredelitev do posameznih trditev, ki kažejo različne oblike nestrpnosti, lahko potrdimo tezo o novih oblikah etnične nestrpnosti v post-moderni. **Anketiranci bolj kot »očitno nestrpnost« in sovražstvo v svojih percepcijah zaznavajo posredno in prikrito etnično nestrpnost.** Iz podrobnejše analize podatkov je še mogoče razbrati, da vse navedene oblike etnične nestrpnosti (od bolj očitnih do bolj prikritih) v svojih percepcijah bolj občutijo Bošnjaki, Muslimani in Srbi, pripadniki mlajše generacije ter višje izobraženi anketiranci.

Razvrstitev posameznih **življenjskih področij** oziroma situacij glede na to, v kolikšni meri se anketiranci v zvezi z njimi spopadajo z neenakopravno obravnavo, je pokazala, da je najbolj pereče **področje, področje zaposlovanja oziroma odnosov na delovnem mestu.** Najmanj neenakopravnosti pa anketiranci občutijo na področju politične participacije.

* * *

17 36,3 odstotka anketiranih se je včasih znašlo v situacijah, ko so prikrili svojo etnično pripadnost, dobra polovica (57,8 odstotka) se nikoli ni znašla v takšni situaciji, medtem ko to pogosto doživlja 5 odstotkov anketiranih.

Preglednica 2: Razvrstitev posameznih življenjskih situacij glede na aritmetično sredino odgovorov anketirancev (1 - nikoli, 2 - redko, 3 - pogosto)

	<i>arit. sredina</i>
neenaka obravnava s strani sodelavcev ali nadrejenih na delovnem mestu	1,56
neenaka obravnava pri iskanju zaposlitve	1,49
strah, da izgubite delovno mesto	1,42
problemi pri navezovanju stikov s pripadniki večinskega naroda	1,42
neenaka obravnava otroka v vrtcu oziroma šoli	1,41
težave pri reševanju stanovanjskega problema (nakup ali najem stanovanja)	1,39
težave pri urejanju zadev v javni upravi	1,35
neenakopravno obravnavanje s strani policije	1,3
neenakopravne možnosti pri politični participaciji	1,27

KULTURA

Poseben sklop vprašanj je zadeval področje kulturne intergacije. Zanimale so nas predvsem percepcije pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti o institucionalni infrastrukturi na področju njihovega lastnega kulturnega delovanja ter njihovo udeleževanje na različnih prireditvah in dejavnostih, ki jih organizirajo društva posameznih etničnih skupnosti.

Povprašali smo jih po njihovi aktivni vlogi pri delovanju kulturnih društev posameznih etničnih skupnosti. Pokazalo se je, da anketiranci, na prvi pogled, v dokaj majhnem deležu aktivno sodelujejo in ravno tako v majhnem deležu redno spremljajo delovanje kulturnih društev etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije. Podrobnejša analiza družbenega konteksta, v katerega so društva umeščena, število kulturnih društev, njihove prostorske razporeditve, vsebine kulturnih programov, finančnih sredstev, s katerimi razpolagajo, pa kaže na to, da delež aktivno sodelujočih dejansko ni tako majhen.

Glede na odgovore anketiranih lahko sklepamo, da so za delovanje svojih društev še najbolj zainteresirani Bošnjaki in Muslimani, »drugi« ter Srbi. Pokazalo se je, da je mlajša generacija dejavnejša in v primerjavi s srednjo in starejšo generacijo bolj spremlja delovanje društev pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, ter da so višje izobraženi anketiranci v primerjavi z nižje izobraženimi v večjem deležu aktivni člani društev in v večjem deležu redno spremljajo delovanje društev.

Anketiranci, ki niso aktivni člani društev in ne spremljajo redno delovanja društev, so kot razloge navedli: 1. nezanimanje, 2. pomanjkanje časa, 3. etnična skupnost, ki ji pripadam, takšnega društva nima, 4. prilagoditev slovenski družbi.

Povprašali smo jih po njihovem udeleževanju na kulturnih in družabnih prireditvah, ki jih organizirajo posamezne etnične skupnosti. Glede na zbrane podatke ugotavljamo, da se približno tri odstotke anketirancev redno udeležuje kulturnih in družabnih prireditev, ki jih organizirajo etnična društva, občasno pa

približno 23 odstotkov anketiranih. Po odgovorih sodeč se Bošnjaki in Muslimani v večjem deležu kot ostali udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev, ki jih organizirajo njihova društva. Starejša generacija anketirancev tvori največji delež tistih, ki se redno udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev, mlajša generacija pa se v največjem deležu občasno udeležuje kulturnih prireditev. Višje izobraženi se v večjem deležu ali redno udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev ali pa jih tovrstne prireditve ne zanimajo in se jih sploh ne udeležujejo. Nižje in srednje izobraženi pa imajo nekoliko višji delež tistih, ki se kulturnih in družabnih prireditev udeležujejo občasno.

Anketiranci, ki se ne udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev v organizaciji društev etničnih skupnosti, so razloge razvrstili (glede na število odgovorov) takole: 1. tovrstne prireditve jih ne zanimajo, 2. anketiranci za to nimajo časa, 3. nimajo informacij o kulturnem dogajanju oziroma o delovanju društev, 4. ne vedo, da takšna društva sploh obstajajo, 5. kulturnih prireditev se ne udeležujejo zaradi stroškov in oddaljenosti kraja, v katerem se prireditve odvijajo.

Na podlagi odgovorov anketirancev lahko razloge za njihovo »nezanimanje« za dejavnosti kulturnih društev posameznih etničnih skupnosti strnemo v nekaj ugotovitev:

- Med pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti je določena stopnja neozaveščenosti glede pravic (še posebej kolektivnih pravic), ki jih imajo. Mnogi odgovori anketirancev (glede obiskovanja kulturnih prireditev, ki jih organizirajo društva posameznih etničnih skupnosti ali članstva v teh društvih), ki imajo skupni imenovalc »me ne zanima«, dejansko zakrivajo strah pred družbeno izključenostjo in strah pred izpostavljanjem obstoječi nestrpnosti s strani večinske populacije. Udeležbi na prireditvah in članstvu v društvih, ki jih dokajšen delež večinske populacije ne odobrava, se raje izognejo, čeprav je to njihova ustavna pravica.
- Pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti v svojih percepcijah društvom »očitajo« preveliko politično angažiranost oziroma izrabo društev za politično uveljavljanje posameznikov, premalo pa naj bi bilo oblikovanja kulturnih vsebin.
- Pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti so slabo informirani o obstoju in delovanju društev, kar je povezano z nizkimi finančnimi sredstvi, ki jih društva imajo.
- Mnoga društva so bila ustanovljena konec devetdesetih let, so torej »mlada«, praviloma imajo malo registriranih članov in se ubadajo z mnogimi organizacijskimi težavami, kot so finančni, kadrovski (kulturni organi-

zatorji, mentorji, kulturne skupine, recenzenti ...) in infrastrukturni (prostori, oprema ...) primanjkljaji.

- Mnogi pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti svoje kulturne potrebe zadovoljujejo drugje oziroma na drugačne načine ali v okviru večinske kulturne ponudbe ali pa kar neposredno v deželi izvora, kar omogoča njena geografska bližina.

ŠOLA IN JEZIK

Sklop vprašanj smo namenili vprašanju urejevanja (politike) učenja neslovenskih maternih jezikov v Sloveniji. Kot je znano, je bila srbo-hrvaščina obvezen predmet v petem razredu osnovne šole v Socialistični Republiki Sloveniji, v samostojni državi pa je bil ta predmet ukinjen. V zadnjih letih je država ponovno ustvarila pogoje za učenje jezikov predvsem nekdanjih jugoslovanskih narodov, vendar v zelo omejenem obsegu in kot fakultativni predmet.¹⁸

Takšno dopolnilno učenje jezika po navadi poteka enkrat tedensko (tri do pet ur). Pobudo za ta pouk pa so dala društva Makedoncev, Albancev in Arabcev ter makedonsko in hrvaško veleposlaništvo v Sloveniji.¹⁹

V šolskem letu 2003/04 se je 52 učencev v Ljubljani, Kranju, Novi Gorici in na Jesenicah učilo makedonski jezik, 16 učencev v Mariboru srbski jezik in 35 učencev v Novem mestu, Ljubljani, Mariboru in Radovljici hrvaški jezik.²⁰ Za primerjavo: v šolskem letu 1999/2000 se je makedonščino učilo 62 učencev na štirih osnovnih šolah (v Ljubljani, Kranju, Celju in na Jesenicah), 12 učencev pa albanščino, in sicer na eni osnovni šoli v Ljubljani.²¹

* * *

¹⁸ Kot je pojasnila Vlada RS, dopolnilno oziroma fakultativno učenje maternega jezika za učence migrantov temelji na 8. členu *Zakona o osnovni šoli*, na priporočilih Sveta Evrope in Evropske unije in na obsežnih izkušnjah dopolnilnega učenja slovenskega jezika v zahodnoevropskih državah. (Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin* (Second report submitted by Slovenia pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, received on 6 July 2004, ACFC/SR/II(2004)008).

Drugi odstavek omenjenega 8. člena *Zakona o osnovni šoli* (Ur. l., RS, 23/2005) je posebno pomemben za našo razpravo, saj določa dopolnilno izobraževanje za otroke v Sloveniji, za katere slovenščina ni materni jezik: »Za otroke slovenskih državljanov, ki prebivajo v Republiki Sloveniji in katerih materni jezik ni slovenski jezik, se v skladu z mednarodnimi pogodbami organizira pouk njihovega maternega jezika in kulture, lahko pa se dodatno organizira tudi pouk slovenskega jezika.« (Roter 2005, 268).

¹⁹ Poročilo Slovenije iz leta 2000 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin* (Report submitted by the Republic of Slovenia pursuant to Article 25, Paragraph 1, of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/SR(2000)004, submitted on 29 November 2000).

²⁰ Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin*, str. 30 (Roter 2005, 268).

²¹ Poročilo Slovenije iz leta 2000 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin*, 59. odstavek (Roter 2005, 268).

V šolskem letu 2003/04 sta dve osnovni šoli v Sloveniji (obe v Mariboru) kot izbirni tuj jezik ponujali hrvaščino, v pripravi je učni načrt za srbski jezik, sprejeta pa je bila odločitev za pripravo učnih načrtov za makedonski, albanski in bosanski jezik.²²

Glede učenja jezika smo želeli izvedeti, ali je po mnenju anketiranih dobro, da bi se otroci učili jezik staršev, če ta ni slovenščina.

Večina vseh anketiranih (55 odstotkov) meni, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik enega od staršev, če ta ni slovenščina. Srbi (75 odstotkov), Muslimani (63 odstotkov) in Bošnjaki (61 odstotkov) v nekoliko večjem deležu kot ostali menijo, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik enega od staršev, če ta ni slovenščina.

Da takšno učenje ni potrebno in da je pomembnejše znanje slovenskega jezika, meni le 14 odstotkov vseh anketiranih oziroma le 6 odstotkov Srbov in Bošnjakov, 10 odstotkov Muslimanov, 12 odstotkov Hrvatov in 19 odstotkov Slovencev. Glede na visok odstotek tistih anketirancev, ki menijo, da je znanje slovenskega jezika ključen integracijski dejavnik, bi lahko sklepali, da naši anketiranci oziroma njihovi otroci govorijo slovensko, hkrati pa si želijo, da bi se njihovi otroci učili tudi neslovenskega jezika enega od svojih staršev.

27 odstotkov vseh anketirancev meni, da je pomembnejše znanje svetovnih jezikov in da naj bi se otroci namesto jezika svojih staršev raje učili jezike, kot sta angleščina in nemščina. Za to tretjo možnost se je odločilo največ etnično neopredeljenih anketirancev (34 odstotkov) in Slovencev (32 odstotkov), sledijo Bošnjaki (29 odstotkov), Hrvati (28 odstotkov), pod povprečjem (27 odstotkov) pa so Muslimani (20 odstotkov) in Srbi (18 odstotkov) (Roter 2005, 263).

V raziskavi se je torej pokazalo, da je večina anketirancev naklonjena učenju neslovenskega maternega jezika staršev. Sodelujoče v raziskavi pa smo tudi spraševali po načinu ureditve učenja jezika otrok, ki jim slovenščina ni materni jezik staršev ali enega od staršev.

Največ – 33 odstotkov – vseh anketirancev meni, da se **otroci jezika lahko naučijo doma.** Za ta odgovor se je odločilo največ etnično neopredeljenih (38 odstotkov), Slovencev (38 odstotkov) in Muslimanov (35 odstotkov) ter najmanj Bošnjakov (22 odstotkov), Srbov (25 odstotkov) in Hrvatov (28 odstotkov).

Druga najpogosteje omenjena možnost je naš drugi odgovor: 27 odstotkov vseh anketirancev namreč meni, da bi moralo biti otrokom omogočeno učenje tega jezika v okviru **dodatnih šolskih dejavnosti.** Za to možnost se posebno

* * *

²² Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju *Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin*, str. 49 (Roter 2005, 268).

odločajo Srbi (34 odstotkov), sledijo Hrvati (30 odstotkov), Muslimani (28 odstotkov), Slovenci (26 odstotkov), Bošnjaki (25 odstotkov) in etnično neopredeljeni (21 odstotkov) (Roter 2005, 264).

Nadaljnjih 22 odstotkov vseh anketiranih meni, da bi moralo biti otrokom omogočeno učenje tega jezika v okviru rednega šolskega programa, in sicer kot **izbirni predmet**. Za to možnost se zavzema kar 43 odstotkov Bošnjakov, 30 odstotkov Srbov ter 28 odstotkov Muslimanov, 26 odstotkov neopredeljenih, 22 odstotkov Hrvatov in le 17 odstotkov Slovencev.

11 odstotkov anketirancev pa je prepričanih, da bi moralo učenje tega jezika potekati **v okviru društev posameznih etničnih/narodnih skupnosti** (tudi v tem primeru je odstotek daleč najvišji pri sicer majhnem vzorcu Črnogorcev – 29 odstotkov jih namreč podpira učenje jezika v okviru društev).

Le dva odstotka anketirancev pa zagovarjata idejo o ustanavljanju **lastnih šol** (med temi ni Bošnjakov in Muslimanov) (Roter 2005, 264–265).

Iz odgovorov na ta vprašanja se je torej jasno pokazala želja, da bi se **otroci neslovenski jezik svojih staršev učili v šolah**. V raziskavi pa smo tudi ugotovili, da anketiranci jasno zaznavajo tudi potrebo – ne le željo – da bi se otroci v šolah **seznanjali s kulturo, z zgodovino in jezikom neslovenskih etničnih/narodnih skupnosti**, ki živijo v Sloveniji. Kar 67 odstotkov vseh vprašanih namreč meni, da se zdaj otroci v šolah »premalo« seznanjajo oziroma se sploh ne seznanjajo z jezikom, s kulturo in z zgodovino manjšinskih etničnih skupnosti v Sloveniji (Roter 2005, 265).

Kakšna pa so stališča večinske populacije do tega, da bi se potomci priseljencev učili neslovenski materni jezik?

Kot je poročala Mladina (Šuljić 2003), je konec leta 2003 46 mariborskih otrok med sedmim in osemnajstim letom začelo obiskovati popoldanski pouk v srbskem jeziku, z naslednjimi šolskimi predmeti: srbski jezik, književnost, zgodovina in glasba. Organizator pouka – srbsko kulturno društvo Branko Radićević – je na slovesno odprtje sicer vabilo šolskega ministra, vendar še nekaj tednov pred začetkom pouka na ministrstvu za šolstvo »niso bili seznanjeni o pobudi, ki poteka nekaj mesecev, država pa – kot se zdi – noče aktivno sodelovati pri uvajanju bratskega jezika v šole« (Šuljić 2003). Po odzivih »neznancev« na Mladinini spletni strani, na katerih je bil objavljen tudi Šuljićev prispevek, pa državni organi niso edini, ki so tovrstnim pobudam nenaklonjeni (Roter 2005, 269).

Sicer anonimni odzivi kažejo na veliko stopnjo nestrpnosti do pobude, ki ne posega v pravice večine, niti ne nalaga finančnih obveznosti vsem državljanom. Mladinini bralci so tako ugotavljali,²³ da ne vidijo smisla, »zakaj bi se otroci učili srbskega jezika kot 'maternega jezika' – saj /.../ so uradni jeziki v Sloveniji

slovenščina, italijanščina in madžarščina« in se spraševali o tem, »Zakaj pa bi moral naš šolski sistem skrbeti za identiteto nekih Srbov?! /.../ ČE je že potreben dodaten pouk, naj bodo to slovenska književnost, jezik in literatura. Konec koncev živimo v Sloveniji in ne v Srbiji.« Ker ne gre samo za učenje jezika, ampak tudi za književnost, zgodovino in glasbo, je neki bralec ugotovil, da to nikakor »ni učenje tujega jezika, ampak pranje možganov z mitološko zgodovino srbskega naroda.«

Reakcije nekaterih bralcev Mladine, ki so dokaj specifična populacija, ob tem gre tu še za uporabnike interneta, predstavlja del večinske populacije, ki ni naklonjena ohranjanju etničnih elementov priseljencev, hkrati pa teh stališč ni mogoče posploševati na celotno večinsko populacijo (Roter 2005, 269).

Stališča anketirancev v raziskavi SJM 2002 o tem, da bi posamezne skupnosti imele možnost ustanavljanja lastnih šol, niso bila tako izrazito odklonilna.

Preglednica 3: Odgovori anketirancev na vprašanje: »Skupnostim ljudi, ki so prišli živeti k nam, bi morali dovoliti, da svoje otroke izobražujejo v svojih lastnih ločenih šolah, če tako želijo.« (SJM 2002)²⁴

	<i>N</i>	%	%
strinjam se	493	32,5	33,5
ni se strinjam niti se ne strinjam	319	21	21,7
ne strinjam	659	43,4	44,8
skupaj	1471	96,8	100
b. o.	48	3,2	
skupaj	1519	100	

Mnenja anketirancev so precej deljena, ni pa med večinskim prebivalstvom opaziti izrazitega nasprotovanja do izobraževanja otrok priseljencev v lastnih šolah. Ob tem velja še enkrat poudariti, da si pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije ustanavljanja lastnih šol niti ne želijo, želijo pa si možnosti, da bi se otroci lahko učili neslovenskega jezika svojih staršev v javnem šolskem sistemu.

Potrebno je s strokovnimi argumenti podkrepljeno informiranje javnosti o

* * *

²³ Vsi navedki so dostopni na: http://www.mladina.si/tehdnik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica_suljic/ (23. avgust 2004).

²⁴ Toš, Niko et al. Slovensko javno mnenje 2002/2, Evropska družboslovna anketa [datoteka kodirne knjige], 2002. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], 2002.

pozitivnih učinkih uvajanja pouka jezikov držav naslednic Jugoslavije v šole, kot dopolnilnih ali izbirnih predmetov. Za uspešno integracijsko politiko je namreč ključno zagotavljanje ozračja tolerance, spoštovanja različnih kultur, jezikov ali običajev in predvsem spoštovanje človekovih pravic posameznikov, ki v sodobni mednarodni skupnosti nedvomno vključujejo tudi pravico do ohranjanja posameznikove identitete – torej jezika, kulture, veroizpovedi, in sicer ne glede na to, ali je posameznik pripadnik večinskega naroda ali pa manjšinske etnične oziroma narodne manjšine v neki državi (Roter 2005, 269).

MEDIJI

Ko govorimo o medijih in »novih« manjšinskih skupnostih, govorimo o pravici do pristopa (vstopa) pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti v medije in s tega vidika kot o delu pravice do sodelovanja v kulturnem življenju. V luči celovitega prikaza vloge medijev na področju narodnomanjšinske problematike bi razpravo veljalo razdeliti na tri tematske sklope:

1. Mediji v jeziku dominantne narodne skupine in manjšinska problematika;
2. Medijska produkcija manjšin samih v njihovem lastnem jeziku;
3. Dostopnost medijev iz »matične« domovine oziroma domovine njihovih staršev (Komac 2005, 379).

V okviru **analize prvega tematskega sklopa** je mogoče uporabiti različne disciplinarne pristope: pravni – z vidika analize zakonskih podlag²⁵ za promocijo etnično-manjšinske pestrosti; komunikološki – v luči analize medijskih vsebin iz naslova manjšinske problematike; veljalo bi razpravljati o tem, kako mediji, ki so pripravljani v jeziku večinske, dominantne etnične skupine, **obravnava, če sploh, problematiko rasnega in etničnega,**²⁶ **kakšen je odnos medijev do tradicionalnih in »novih« manjšinskih skupnosti,** v kakšen kontekst je manjšinska problematika postavljena, je problematika manjšinskih, nedominantnih etničnih skupin obravnavana v luči iskanja simbioze med različnimi etničnimi

* * *

²⁵ Pravne podlage o uresničevanju pravice do informiranja pripadnikov manjšin v državah članicah OSCE je mogoče najti v študiji: Tarlach McGonagle, Bethany Davis, Monroe Price (Eds), *Minority-Language Related Broadcasting and Legislation in the OSCE*. University of Oxford, 2003.

²⁶ Literature na to temo je kar nekaj. Omeniti je treba:

Shirley Biagi; Marilyn Kern - Foxworth, *Facing difference. Race, gender and mass media*. Thousand Oaks, Pine Forge Press, 1997.

Robert M. Entman, Andrew Rojecki, *The Black Image in the White Mind. Media and Race in America*. Chicago and London, The University of Chicago Press, 2001.

Tamar Liebes (ed.), *Media, ritual and identity*. London and New York, Routledge, 1998.

skupinami pri tvorbi nacij, ali so mediji orodje za izrivanje manjšinskih in nedominantnih etničnih skupin iz skupnega nacionalnega projekta. Torej, vredno je razpravljati o tem, kakšno vlogo imajo mediji pri uveljavljanju etnične različnosti, etnične strpnosti in kulturnega pluralizma in o vlogi **medijev pri upravljanju kulturnega pluralizma**.²⁷ Vredno je iskati odgovor na vprašanje o vlogi medijev pri ustvarjanju/ohranjanju **podobe o etnično homogeni nacionalni skupnosti**. Ključno vprašanje je, v kolikšni meri mediji sodelujejo pri ohranjanju tradicionalne bipolarnosti »mi-oni« na eni strani, oziroma v kolikšni meri mediji sodelujejo pri nastajanju družbe, v kateri bi tudi »oni« imeli možnost, da postanejo »mi«.

Posebno pomembno vprašanje s področja medijev in (»novih«) manjšin zadeva vlogo manjšin pri tvorbi in razširjanju informacij o sebi v medijih večinske, dominantne skupnosti.

Odnos medijev do manjšinske problematike ne »visi« v zraku; zamejen in pogojen je z zgodovinsko oblikovano percepcijo naroda, nacije in t. i. narodnega oziroma nacionalnega vprašanja. Mediji težko popravljajo nekaj, kar je rezultat socializacije. Lahko pa prispevajo ustrezen delež k ovrednotenju »večnih resnic« in ustvarjanju strpnega pluralnega okolja. Zato je izjemnega pomena **aktivno delovanje medijev proti pojavom rasizma, etnični odbojnosti in ksenofobiji, predsodkom in sovražnemu obnašanju**²⁸ do etnično ter religiozno drugačnih.

Že bežen in površen pogled v slovenske medije razkrije, da je problematika »novih« manjšinskih skupnosti močno na obrobju medijskega zanimanja. Problematika je »tiho spregledana«, ignorirana in/ali obravnavana z negativnega vidika.²⁹ Pregledovanje strokovne literature razkrije, da takšen odnos ni neka slovenska posebnost – medijska marginalizacija (»novih«) manjšinskih skupnosti je tudi v drugih nacionalnih okoljih zelo pogost pojav,³⁰ kar pa ne bi smelo biti tudi vodilo za slovenske medije.

* * *

²⁷ Glej na primer: Janina W. Dacyl & Charles Westin (ed), *Cultural Diversity and the Media*. Ceifo, Stockholm, 2001.

²⁸ Pomembno vlogo medijev v boju proti rasizmu, ksenofobiji in netoleranci zasledimo tudi v dokumentih Sveta Evrope. V priporočilu 1222 (1993) je zapisano (...) »ii/ the crucial role the media could play in presenting an open and tolerant society to the public, and in countering prejudice and hatred«. Povzeto po: Council of Europe, Recommendation 1275 (1995) on the fight against racism, xenophobia, anti-Semitism and intolerance (http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA_95/EREC1275.HTM).

Glej tudi: Joint Statement on Racism and the Media. Special Rapporteurs' Joint Statements on Racism and the Media. (<http://www.article19.org/docimages/950.htm>).

²⁹ Glej na primer: Tonči Kuzmanić, Brankica Petković (ur.), *Bitja s pol strešice, slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*, (Mediawatch). Ljubljana, Open Society Institute, Slovenia, 1999. 73, 81 str.

³⁰ Stojan Obradovic, Between disregard and tacit abandonment (dostopno na, <http://www.medienhilfe.ch/News/2003/CRO/MOL9070.pdf>).

Vpliv množičnih **medijev na oblikovanje javnega mnenja** in percepcij prebivalcev do posameznih družbenih pojavov je že desetletja znano dejstvo. Vpliv na tvorbo predstav o pojavih iz arzenala (med)etničnih, (med)narodnih in/ali (med)verskih odnosov, je še posebno močan. Odnos medijev do narodno manjšinskih skupin je mogoče razvrstiti v širokem razponu med spodbujanjem netolerantnega ali celo sovražnega odnosa do nedominantnih etničnih in/ali verskih skupin na enem polu, do prizadevanj po ohranjanju in uveljavljanju kulturne ter jezikovne različnosti na drugem polu. Če je ta bipolarnost prepoznana v vseh evropskih družbah, bi bilo zelo nenavadno, da bi bila slovenska družba imuna pred tovrstnimi delitvami.

Odnos slovenskih medijev do etničnih/narodnih manjšin **temelji na (zamejenem) pojmovanju slovenske nacije** ter na tem zamejenem pojmovanju vloge slovenske države – **temeljna funkcija novonastale države je »obramba« slovenskega naroda v vsej njegovi državniški večplastnosti in uveljavljanje italijanske, madžarske, romske narodne skupnosti**. Znotraj tega okvira je oblikovana tudi zakonodaja o medijih.³¹

Pregled zakonskih določil o urejanju slovenskega medijskega prostora je pokazal, da zakonodaja govori le o »klasičnih« etničnih/narodnih manjšinah. Problematika »novih« narodnih skupnosti je v celoti izpuščena. Mnogi iščejo »opravičilo«/potrditev za takšen pristop v mednarodnopravnih dokumentih, ki zadevajo varstvo »klasičnih« narodnih manjšin. In v teh dokumentih je mogoče resnično najti veliko gradiva za opravičevanje slovenskega etnodualizma.

Res je, da so mednarodnopravni dokumenti, ki obravnavajo varstvo narodnih manjšin, problemsko zamejeni – nanašajo se zgolj na »klasične« manjšine. Torej, vse tako imenovane »posebne manjšinske pravice«, kamor spada tudi pravica do obveščanja, so vezane na klasične manjšine. Toda to še ne pomeni, da je mogoče »novim« narodnim skupnostim kratiti nekatere pravice iz nabora občnih človekovih pravic: 1) pravico do svobode izražanja; 2) pravico do ohranjanja kulturne in jezikovne različnosti; 3) pravico do zaščite identitete in 4) pravico do enakosti in nediskriminacije.³²

Da si pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti želijo stopiti iz medijske teme, je mogoče razbrati tudi iz podatkov, zbranih v raziskavi PSIP 2003.

* * *

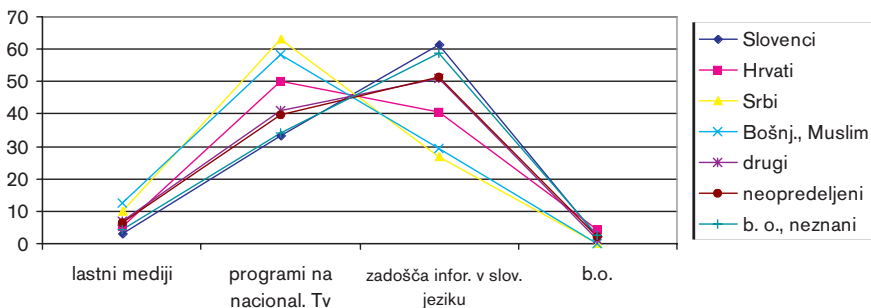
³¹ O zakonodaji s področja medijev, ki je pomembna za manjšinske skupnosti, glej podrobneje: Miran Komac, Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin, Ljubljana, 2002, str. 50–56.

³² Glej o tem podrobneje: Guidelines on the use of Minority Languages in the Broadcast Media. Office of the High Commissioner on National Minorities. The Hague, 2003. Dostopno na: http://www.osce.org/documents/hcnm/2003/10/2242_en.pdf.

Vprašanje v raziskavi se je glasilo: »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do obveščanja v svojem jeziku?« (Mogoč je samo en odgovor.)

1. Država bi jim morala omogočiti (finančna podpora) ustanovitev lastnih medijev.
2. Država naj omogoči v okviru nacionalnih medijev program oziroma oddaje o kulturi, življenju, delovanju drugih etničnih/narodnih skupnosti in priseljencev.
3. Zadošča informiranje v slovenskem jeziku.

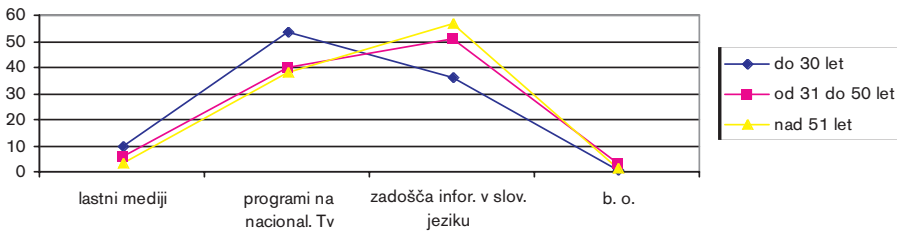
Slika 3: Odgovori anketirancev na vprašanje: »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?« glede na etnično pripadnost

sig. < 0,000

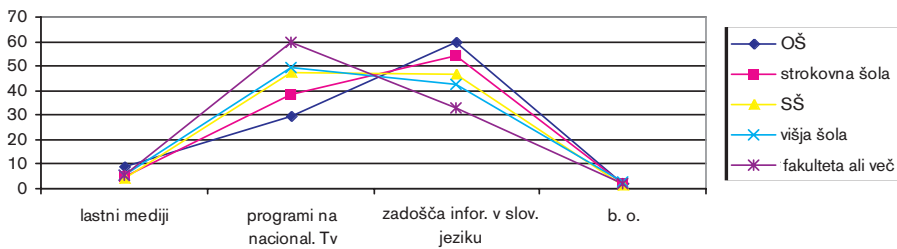
Hotenje po vstopu v slovenski medijski prostor prek nacionalne televizije najbolj poudarjajo pripadniki najbolj »stigmatiziranih« etničnih skupnosti: Bošnjaki (Muslimani) in Srbi. Verjetno vidijo v tem mediju priložnost za javno priznanje lastnega »obstoja« in seveda možnost za predstavitev lastnih stališč do posameznih vprašanj, ki jih še posebej zadevajo. Da vprašanja umestitve teh skupnosti v slovenski medijski prostor ne bi bilo modro še nadalje pometati pod preprogo, ga ignorirati, je mogoče razbrati tudi iz podatkov, ki jih navajamo v nadaljevanju. Za vstop v medijski prostor prek javnega televizijskega medija se zavzemajo populacije v starosti do 30 let (slika 4), visokošolsko izobraženi (slika 5) in populacije, ki so bile rojene v Sloveniji (slika 6).

Slika 4: Odgovori anketirancev na vprašanje »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?« Glede na etnično pripadnost

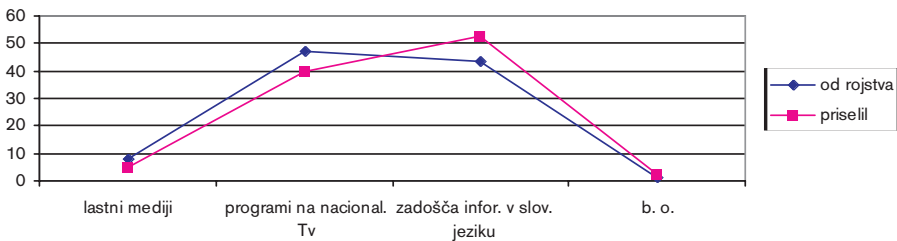
sig. < 0,000

Slika 5: »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?« (Mogoč je samo en odgovor.)

sig. < 0,000

Slika 6: »Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku?« (Mogoč je samo en odgovor.)

sig. < 0,010

EKONOMSKA INTEGRACIJA

Ekonomsko integracijo smo opredelili kot stanje, v katerem imajo primerljive skupine prebivalstva, ne glede na etnično, versko ali kulturno pripadnost, enake možnosti in dosegajo primerljive rezultate glede zaposlitve, dohodkov, družbenoekonomskega statusa, uporabe socialnih storitev in drugih ekonomskih kazalcev, pa tudi kot proces, ki posameznika in družbo kot celoto vodi do tega stanja (Bešter 2005, 559).

Preveriti smo želeli stanje ekonomske integracije pripadnikov nekaterih manjšinskih etničnih skupin v Sloveniji. Natančneje, zanimalo nas je, ali se ekonomski položaj pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije, ki so pridobili slovensko državljanstvo, razlikuje od položaja pripadnikov slovenske narodnosti oziroma celotnega slovenskega prebivalstva in ali se na tem področju soočajo z diskriminacijo na podlagi njihove etnične različnosti. To smo preverjali z dveh vidikov:

a) Objektivnega vidika: primerjali smo položaj pripadnikov proučevane populacije s položajem celotne slovenske populacije glede na sledeče indikatorje: stopnjo brezposelnosti, trajanje brezposelnosti, poklicno strukturo in položaj na delovnem mestu.

b) Subjektivnega vidika: preverjali smo percepcije pripadnikov proučevane populacije o njihovem lastnem položaju v slovenski družbi glede na sledeče indikatorje: zadostnost mesečnega dohodka gospodinjstva, možnosti za zaposlitev v primerjavi z drugimi Slovenci, možnosti za napredovanje na delovnem mestu v primerjavi z drugimi Slovenci, možnost dostopa do dobro plačanih delovnih mest v Sloveniji in možnosti za vzpon na družbeni lestvici (Bešter 2005, 561).

Ad.a) Podatki Popisa 2002 kažejo, da obstajajo razlike med večinsko populacijo in pripadniki »novih« etničnih skupnosti glede dveh objektivnih indikatorjev - **stopnje brezposelnosti** in **poklicne strukture**. Tako podatki o stopnji brezposelnosti kot podatki o poklicni strukturi kažejo na slabši položaj proučevane populacije v primerjavi s večinskim prebivalstvom.

Izsledki raziskave PSIP niso tako nedvoumni. Stopnja brezposelnosti pripadnikov »novih« etničnih skupnosti ni večja od stopnje brezposelnosti anketirancev, ki so se opredelili kot Slovenci. Kažejo pa se opazne razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi. Bošnjaki, Muslimani, neopredeljeni ter anketiranci katerih etnična pripadnost ni znana, kažejo večjo, Hrvati, Srbi in drugi pa manjšo stopnjo brezposelnosti kot anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci. Pri tovrstnih analizah objektivnih indikatorjev, bi veljalo kot bolj relevantne, obravnavati popisne podatke in sicer predvsem zaradi načina zajema podatkov ter velikosti vzorca.

Glede **položaja na delovnem mestu** se je izkazalo, da ni razlik med proučevano populacijo in celotnim slovenskim prebivalstvom. Vodilni, vodstveni, nadzorni in nevodstveni delovni položaji so enako porazdeljeni med celotnim slovenskim prebivalstvom kot med proučevano populacijo.

Glede **trajanja brezposelnosti** nimamo primerljivih podatkov za celotno slovensko družbo, zato ne moremo reči, kakšen je glede tega položaj proučevane populacije v primerjavi z drugim slovenskim prebivalstvom. Izkazalo pa se je, da med posameznimi etničnimi skupinami znotraj proučevane populacije ni velikih razlik glede trajanja brezposelnosti. Večina tistih, ki so bili v zadnjih desetih letih brezposelni (ne glede na etnično pripadnost), je bila brez zaposlitve več kot leto dni.

Ad.b) Ocena anketirancev raziskave PSIP glede **zadostnosti mesečnih dohodkov** ne kaže posebno velikih razlik v primerjavi z oceno večinskega prebivalstva glede zadostnosti mesečnih dohodkov, ki jo je mogoče razbrati iz SJM. Med pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti je delež anketirancev, ki brez težav preživijo in še nekaj prihranijo, nekoliko manjši, kot je delež večinskega prebivalstva, hkrati pa je delež anketirancev, ki se izredno težko preživljajo oziroma se zadolžujejo, v primerjavi z deležem med večinskim prebivalstvom, med pripadniki »novih« manjšin nekoliko večji.³³ Iz odgovorov anketirancev raziskave PSIP, glede ocene zadostnosti mesečnih dohodkov, se kaže, da ni bistvenih razlik med posameznimi etničnimi skupinami, z nekoliko slabšo oceno izstopajo le Bošnjaki in Muslimani.³⁴

Percepcije proučevane populacije o njihovih **možnostih za zaposlitev, za napredovanje** in za **dostop do dobro plačanih delovnih mest** v primerjavi z drugimi Slovenci kažejo, da določen del te populacije zaznava obstoj diskriminacije v slovenski družbi oziroma meni, da na omenjenih področjih nimajo vedno enakih možnosti kot večinsko prebivalstvo. Pri tem so opazne tudi razlike med posameznimi etničnimi skupinami. Največ diskriminacije zaznavajo Bošnjaki in Muslimani ter Srbi, najmanj pa Slovenci in Hrvati (Bešter 2005, 587–588).

Glede tega, kako **visoko se na slovenski družbeni lestvici** lahko povzpnejo osebe iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci, so si odgovori anketi-

* * *

³³ Pri primerjavi med rezultati raziskave SJM in PSIP je treba upoštevati, da sta bili vprašani v obeh raziskavah nekoliko drugače zastavljeni in tudi mogoči odgovori so bili formulirani nekoliko drugače. Vendar pa so ugotovljene razlike ocen anketirancev v skladu z že ugotovljenimi razlikami glede objektivnih indikatorjev ekonomske integracije.

³⁴ Da si lahko zagotovijo vse, kar potrebujejo, in še nekaj prihranijo, meni 24,8 odstotka anketiranih; da imajo dovolj za potrebe gospodinjstva, vendar jim nič ne ostane, meni 48 odstotkov anketirancev, 16,1 odstotka jih s težavo zagotovi tisto najnujnejše za preživetje, 5,5 odstotka pa se jih mora zaradi pomanjkanja denarja zadolževati.

rancev po posameznih etničnih skupinah zelo podobni. V vseh skupinah prevladuje mnenje, da se omenjene osebe lahko povzpnejo le nekje do dveh tretjin družbene lestvice, medtem ko se Slovenci lahko povzpnejo (skoraj) do vrha (Bešter 2005, 588).

POLITIČNA PARTICIPACIJA

DRŽAVLJANSTVO

Slovenski pristop k naturalizaciji državljanov drugih republik SFRJ v obdobju nastajanja samostojne države Slovenije, je bil liberalen glede pogojev in postopka pridobitve državljanstva. Kot takšnega ga je podpiralo tudi večinsko javno mnenje. Po letu ali dveh, ko je bila neodvisnost zagotovljena, morda pa zaradi družbenih sprememb nelahke tranzicije, je bilo lažje zavzeti bolj omejevalna stališča. Tako se danes Slovenija uvršča med strožje evropske države, vsaj kar se tiče redne naturalizacije. Še več, nepričakovano visok interes za slovensko državljanstvo po 40. členu, skoraj izključno dvojno državljanstvo oseb, ki so pridobile slovensko državljanstvo ter senzacionalistično predstavljanje, da bi lahko bile škodljive in potencialno nevarne, je vodilo do zakonodajnih napadov na status dvojnega državljanstva. Še posebno je to področje postalo politično občutljivo v letih 1993–1996 (Medved 2005, 470–471).

Zahteve po ponovnem urejanju problematike državljanstva so bile vse pogostejše, niso bile redke tudi zahteve po odpravi dvojnega državljanstva. O problematiki dvojnega državljanstva smo spraševali tudi v raziskavi PSIP.

Analiza odgovorov na vprašanje o tem, **katero državljanstvo bi želeli ohraniti**, če bi med državami naslednicami Jugoslavije prišlo do skupnega dogovora o odpravi dvojnega državljanstva, je pokazala, da bi 65 odstotkov proučevanega vzorca želelo ohraniti slovensko državljanstvo. Za ohranitev slovenskega državljanstva bi se odločilo najmanj Srbov in oseb neznane etnične opredelitve, a še vedno okoli 60 odstotkov. Želja po ohranitvi slovenskega državljanstva se zmanjšuje z rastjo stopnje formalne izobrazbe.

Kljub v trenutku ankete 14-krat večji želji po izbiri slovenskega državljanstva od 4,6-odstotne preference ohranitve drugega državljanstva (drugih držav naslednic SFRJ), odgovori nakazujejo, da bi bila odločitev, če bi do nje resnično prišlo, težka. Na težavnost odločitve med drugim nakazuje tudi relativno visok delež neodločenih (23,6 odstotka).

Dodatno to potrjuje tudi relativno visoko, 36-odstotno stališče za ohranitev dvojnega državljanstva v Sloveniji, medtem ko je njegovo odpravo podprlo 15 odstotkov anketirancev. Želja po ohranitvi dvojnega državljanstva je največja pri

Hrvatih (52,9 odstotka) in tistih, ki smo jih prišteli v skupino »drugi« (52,3 odstotka) ter Srbih (49,2 odstotka). Med Bošnjaki in Muslimani je ta želja sicer nekoliko manj izražena, a še vedno za 4 odstotke višja od 36-odstotnega povprečja. Ohranitev dvojnega državljanstva najbolj podpirajo tisti z najvišjo izobrazbo.

Sklepamo, da proučevani populaciji stanje toleriranja dvojnega državljanstva ustreza in da si vendarle v veliki meri, čeprav ne izključno, želi ohraniti državljanstvo povezano z državo njihovega izvora oziroma izvora njihovih staršev. Ta jim tudi omogoča lažje ohranjanje drugih stikov, predvsem ekonomskih, socialnih in kulturnih.

Da pa bi videli, koliko ti izsledki govorijo o dejanski politični integraciji proučevane populacije v slovensko politično skupnost, ki presega državljanstvo »samo kot status« in nanj vezane pravice, smo analizirali tudi izide, ki se tičejo vsebin in praks državljanstva kot politične participacije v javnem življenju politične skupnosti (Medved 2005).

POLITIČNA PARTICIPACIJA

Volilna udeležba proučevane populacije na državni ravni na obeh obravnavanih tipih volitev, **predsedniških** (41,2-odstotna) in **državnozborskih** (62,3-odstotna), je bila v zadnjih desetih letih **nižja od splošne udeležbe**. Pripadniki etničnih skupin se glede na naš vzorec v 27 odstotkih manj udeležujejo predsedniških volitev, medtem ko je na državnozborskih skladno s splošno večjo volilno udeležbo tudi udeležba proučevane populacije za petino večja kot na predsedniških volitvah in za desetino nižja od volilne udeležbe vseh volilnih upravičencev. Na predsedniških volitvah je še posebno šibka udeležba volivcev neznanе etnične samoopredelitve (29,4 odstotka) in Muslimanov (35 odstotkov), na volitvah v državni zbor pa volilnih upravičencev neznanе etnične samoopredelitve (52,6 odstotka) in etnično neopredeljenih (55,5 odstotka). Udeležba proučevane populacije na **lokalnih volitvah** (67,2 odstotka) **je za 12 odstotkov višja od udeležbe celotnega volilnega telesa** (v letu 1998), vendar je razlika med etničnimi skupinami očitnejša. Medtem ko Bošnjaki (75,5 odstotka) tako kot Hrvati (75,4 odstotka) presegajo volilno udeležbo vseh drugih etničnih skupin, je polovična udeležba Muslimanov najnižja med vsemi etničnimi skupinami (Medved 2005, 551).

8,2 odstotka anketirancev je aktivno sodelovalo v političnih strankah. V relativnih terminih so najaktivnejši pripadniki bošnjaško-muslimanske skupine, etnično neopredeljeni, »drugi« in tisti, katerih etnična opredelitev ni znana (med 10 odstotki in 8,4 odstotka). Najmanj aktivni v političnih strankah so Srbi (5,7 odstotka). Najmanj aktivna je mlajša generacija, kar devet desetlin ni sodelovalo v

političnih strankah. Enako visok je delež neaktivnosti v Sloveniji rojene proučevane populacije (Medved 2005, 551).

Tudi za udeležbo na političnih srečanjih proučevani vzorec ne kaže posebnega zanimanja. V najmanjšem delu so sodelovali anketiranci bošnjaško-muslimanske skupine, Srbi in anketiranci neznane etničnosti, v največjem pa »drugi« (16 odstotkov). Prevladovali so moški, starejši od 51 let, višje in visoko izobraženi in v Slovenijo priseljeni (Medved 2005, 551).

Izidi potrjujejo naša predvidevanja, da bo volilna udeležba proučevane populacije **nižja od splošne udeležbe na državni ravni in da bo participacija na lokalni ravni najpomembnejša**. To nakazuje, da lokalno državljanstvo prevzema večjo odgovornost za realnost različnosti in da pripadniki etničnih skupin, še posebno tam, kjer je njihova poselitev gostejša, želijo vplivati na politične odločitve lokalne samouprave. Hkrati izid nakazuje, da bi lokalne skupnosti morale biti bolj odzivne na aspiracije tistih skupin, ki so bolj integrirane v sebi kot v širšo družbo in politično skupnost (oziroma bolj izločene ali segregirane iz širše družbe). Zato je vprašanje pasivne volilne pravice in s tem reprezentativnosti ter sodelovanje v političnih strankah, kot potrjujejo tudi izsledki te raziskave, prav za te skupine pomembnejše (Medved 2005, 552).

V zadnjih desetih letih je 30 oseb ali **2,6 odstotka koristilo eksterno volilno pravico države** drugega državljanstva, najaktivneje Bošnjaki in Muslimani (14,3 oziroma 12,4 odstotka), manj Hrvati (4,3 odstotka), medtem ko so jo vsi ostali koristili v minimalnem obsegu. Moški in v Slovenijo priseljeni kažejo trikrat večji interes za formalno politično participacijo v demokratičnem političnem procesu drugega državljanstva kot ženske in v Sloveniji rojeni anketiranci. Največ volivcev je imelo višjo šolo (9,6 odstotka), najmanj osnovno šolo in nekoliko presenetljivo fakulteto in več (1,8 oziroma 1,9 odstotka). Uživanje eksterne volilne pravice se zdi manj pomembno mladi generaciji (1,9 odstotka) (Medved 2005, 552).

Nizka eksterna volilna udeležba glede na politične procese, ki so se v zadnjem desetletju odvijali v vseh državah naslednicah SFRJ, nekoliko preseneča. Manj preseneča, da je najvišja med tistimi, za katere predvidevamo, da imajo državljanstvo Bosne in Hercegovine, prav tako kot verjetno tudi del hrvaških anketirancev. Geografska bližina je verjetno pomemben dejavnik, hkrati pa tudi dostop do informacij o demokratičnih procesih v državah drugega državljanstva od teh držav samih ali pa mednarodne skupnosti (Medved 2005, 552).

PREDSTAVNIŠTVO

Pri raziskovanju področja političnega predstavništva so nas zanimali aktualni pogledi anketirancev na politično predstavništvo etničnih/narodnih skupnosti. Anketirance smo vprašali: »Na kakšen način bi po vašem mnenju morali imeti slovenski državljani, pripadniki drugih etničnih/narodnih skupnosti v Sloveniji, zagotovljeno pravico političnega predstavništva?«

Povzetek splošnih rezultatov o načinu političnega predstavništva je sledeč:

- 34 odstotkov anketirancev se strinja, da bi vse skupnosti morale imeti **skupnega poslanca v državnem zboru**;
- 35,9 odstotka se strinja, da bi vsaka skupnost morala imeti **svojega predstavnika**;
- 16,4 odstotka se strinja, da bi morale vse skupnosti imeti **skupno politično stranko**;
- 16 odstotkov se strinja, da bi morala vsaka skupnost imeti **svojo politično stranko**;
- 50,4 odstotka se strinja, da bi obstoječe politične stranke morale **v svojih programih bolj zastopati njihove interese**;
- 54,3 odstotka se strinja, da bi skupnosti morale imeti **svoje organizacije**, ki bi bile sogovornice vlade;
- 71 odstotkov se strinja, da bi obstoječi **Urad za narodnosti** v RS moral zastopati tudi interese etničnih/narodnih skupnosti.

Edini, ki večinsko podpirajo državnozbornega poslanca za vsako etnično skupnost skupnosti, so anketiranci bošnjaško-muslimanske skupine ter Srbi (64 odstotkov oziroma 51,6 odstotka).

Kot je sklepati iz anketnih izidov, se polovica proučevane populacije (50,4 odstotka) strinja, da bi morale obstoječe stranke bolj zastopati tudi interese drugih etničnosti. Temu stališču izražajo visoko podporo vse etnične skupine, najbolj pa Srbi (68 odstotkov), Bošnjaki in Muslimani ter »drugi« (okoli 58 odstotkov).

Nekoliko večja podpora pripada stališču, da bi etnične/narodne skupnosti morale imeti svoje organizacije, ki bi bile sogovornice vlade in bi skrbale za uresničevanje njihovih pravic in uveljavljanje njihovih interesov (54,3 odstotka). Edini, ki temu stališču večinsko ne pritrjujejo, so Slovenci (42,7 odstotka).

Najvišjo, 71-odstotno podporo je dobilo stališče, da bi Urad za narodnosti v vladi Republike Slovenije moral zastopati tudi interese etničnih/narodnih skup-

nosti. S tem se večinsko strinjajo anketiranci vseh samoopredeljenih etničnih skupin našega vzorca.

Mlajši generaciji in tistim, ki so rojeni v Sloveniji, je vloga Urada nekoliko pomembnejša kot starejšim in v Slovenijo priseljenim, prvo pa velja tudi za lastne organizacije in pomembnost vključevanja interesov teh skupin v programe obstoječih političnih strank. Trend podpore narašča z izobrazbo, vendar z značilno podobnostjo med (nižjimi) deleži anketirancev z osnovno in višjo šolo (Medved 2005, 553).

STIKI

Običajno je strokovno in politično zanimanje usmerjeno v strukturno in kulturno dimenzijo integracijskega procesa. Interakcije med priseljenci, njihovimi potomci ter večinskim prebivalstvom v raziskavah navadno niso obravnavane kot posebna dimenzija integracijskega procesa, temveč le kot del strukturne ali kulturne dimenzije. Sodobna dogajanja v posameznih družbah pa vedno bolj kažejo na to, da gre za pomembno dimenzijo, ki »zahteva« ločeno obravnavo. Interakcijsko dimenzijo integracijskega procesa lahko na ravni posameznika pojasnujemo s pomočjo koncepta medetničnih stikov, stikov med pripadniki različnih etničnih skupnosti na različnih ravneh oziroma področjih.

Zanimalo nas je, v okviru katerih etničnih skupnosti pretežno potekajo interakcije anketiranih. Ali potekajo interakcije anketiranih razpršeno, delno med priseljenci, njihovimi potomci in delno med večinskim prebivalstvom, ali interakcije v večji meri potekajo le med priseljenci, oziroma med pripadniki ene etnične skupnosti, ali pa anketiranci interakcije vzpostavljajo predvsem z večinsko populacijo.

Najprej smo preverili, ali je etnična pripadnost ključna kategorija v zbirki posameznikovih pripadnosti oziroma opredelitev. Izsledki so pokazali, da pripadnost etnični skupnosti v percepcijah anketiranih ne zaseda pomembnega mesta, in po vsej verjetnosti ne predstavlja ključne kategorije, po kateri pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti razvrščajo ljudi.

Pokazalo pa se je tudi, da obstajajo v percepcijah anketiranih statistično pomembne razlike glede pomembnosti pripadnosti pri treh skupinah oziroma skupinskih pripadnosti: etnični skupnosti, verski skupnosti in krajevni pripadnosti. Na podlagi podatkov lahko sklepamo, da sta etnična in verska pripadnost za Bošnjake, Muslimane in Srbe bolj pomembni in zavezujoči kategoriji, kot za pripadnike drugih etničnih skupnosti, hkrati pa je v njihovih percepcijah krajevena pripadnost manj pomembna kategorija, kot se kaže v percepcijah pripadnikov drugih etničnih skupnosti.

Medetnične stike – interakcijo – anketirancev smo analizirali na naslednjih ravneh:

a) **Družina.** Medetnične stike na ravni družine smo preučevali s pomočjo deleža etnično mešanih zakonov znotraj posameznih etničnih skupnosti. Pokazalo se je, da se posamezne etnične skupine med seboj razlikujejo glede deleža etnično mešanih zakonov. Kot najbolj endogamni so se pokazali anketiranci, opredeljeni kot Slovenci, Bošnjaki in Muslimani, zato bi za te skupnosti lahko predpostavljali, da na ravni družine pretežno vzdržujejo stike v okviru etnične skupnosti, ki ji pripadajo. Hrvati in anketiranci združeni v kategoriji »b. o., neznan« imajo velik delež etnično mešanih zakonov (večinoma sklenjenih s pripadniki večinske populacije) zato lahko sklepamo, da interakcija večinoma poteka s pripadniki večinske skupnosti. Srbi pa imajo uravnoteženo porazdelitev endogamnih in eksogamnih zakonov, kar bi lahko pomenilo, da vzpostavljajo stike tako v okviru etnične skupnosti, ki ji pripadajo kot tudi s pripadniki večinske skupnosti.³⁵

b) **Področje dela.** Osredotočili smo se na preučevanje dejavnosti anketirancev ob iskanju zaposlitve, ter na preučevanje etnične strukture delovnega kolektiva, v katerem anketiranec dela. Povezava načina iskanja zaposlitve ter etnične pripadnosti, se ni pokazala kot statistično značilna. Večje razlike v načinu iskanja zaposlitve so se pokazale na ravni izobrazbene strukture ter starostne strukture anketiranih oziroma generacijskih razlik.

Pri ugotavljanju, kakšne so etnične strukture delovnih kolektivov, v katerih so zaposleni anketiranci, se je pokazalo, da večji del anketirancev dela v delovnih kolektivih, kjer so večinoma zaposleni Slovenci, v nekoliko manjšem številu so zaposleni v delovnih kolektivih z enakim deležem Slovencev in drugih, še manjše število (pod deset odstotkov) pa jih je menilo, da so zaposleni v delovnem kolektivu, v katerem prevladujejo pripadniki drugih etničnih skupnosti.

Situacija je nekoliko drugačna pri Bošnjakih, Muslimanih ter Slovencih. Bošnjaki in Muslimani so v malo večjem deležu kot ostali menili, da so zaposleni v delovnem kolektivu, kjer je enak delež Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti, v nekaj manjšem številu so zaposleni v delovnih kolektivih, kjer številčno prevladujejo Slovenci, najmanj (vendar še vedno nekoliko več kot drugi pripadniki »novih« manjšinskih skupnosti) pa jih je menilo, da so zaposleni v delovnem kolektivu, v katerem prevladujejo pripadniki drugih etničnih skupnosti. Slovenci so ravno obratno, v večjem številu kot drugi menili, da so

* * *

³⁵ Ob tem je treba omeniti, da za sklepanja o interakcijah priseljencev s pripadniki te ali one skupnosti na ravni družine ne zadošča samo pregled števila etnično mešanih zakonov in njihove demografske strukture. Proučiti bi bilo treba tudi kakovost stikov, kako sprejema etnično mešane zakone večinska populacija itd.

zaposleni v delovnih kolektivih, kjer številčno prevladujejo Slovenci, v nekoliko manjšem številu kot drugi so zaposleni v delovnem kolektivu, kjer je enak delež Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti in v še manjšem številu kot drugi so zaposleni v delovnem kolektivu, v katerem prevladujejo pripadniki drugih etničnih skupnosti.

c) **Prijateljske vezi.** Glede na ocene anketirancev, v okviru katere etnične skupnosti imajo pretežno razvite prijateljske vezi, se je pokazalo, da se pravzaprav majhen delež anketirancev družijo izključno v krogu svoje etnične skupnosti ali v krogu drugih priseljskih skupnosti. Še v največjem deležu se v krogu priseljske skupnosti družijo Bošnjaki, Muslimani ter Srbi. **Podatki pa kažejo tudi na to, da se število pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, ki se družijo v krogu iste etnične skupnosti ali v krogu drugih etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije povečuje, saj je delež anketirancev, rojenih v Sloveniji (t. i., »druga« generacija), ki ima prijatelje večinoma iste etnične pripadnosti oziroma Neslovencev večji, kot med prvo generacijo priseljencev.** Povezava med izobrazbeno strukturo anketiranih in etnično strukturo njihovih prijateljev pa pokaže, da se višje izobraženi anketiranci v večjem deležu povezujejo z večinskim prebivalstvom v primerjavi z nižje izobraženimi.

d) **Soseščina.** Nekaj več kot polovica anketirancev je za svojo sosesčino menila, da v njej večinoma prebivajo Slovenci, sedemintrideset odstotkov jih je menilo, da v njihovi sosesčini živi približno enako število Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti, šest odstotkov pa jih je menilo, da v njihovi sosesčini živijo večinoma pripadniki drugih etničnih skupnosti. Pokažejo se sicer razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi, vendar so te razlike majhne. Tako so Slovenci in Hrvati v nekoliko večjem deležu ocenili, da živijo v soseskah, kjer prebivajo večinoma Slovenci, medtem ko so Bošnjaki, Muslimani in Srbi v nekoliko večjem deležu ocenili, da prebivajo v etnično mešanih soseskah.

Glede na empirične podatke se zdi, da je bolj kot z etnično pripadnostjo bivanjska segregacija povezana z ekonomskim statusom.

e) **Druženje v prostem času.** Analiza pokaže, da je obiskovanje kulturnih prireditev anketirancev precej odvisno od posamezne zvrsti prireditve. Razlike v obiskovanju kulturnih prireditev med posameznimi etničnimi skupnostmi so v manjši meri prisotne samo pri nekaterih kulturnih zvrsteh, tako na primer koncerte klasične, jazz in rock glasbe nekoliko bolj obiskujejo Slovenci ter anketiranci opredeljeni kot »drugi«, manj pogosto pa Bošnjaki in Muslimani, filmske predstave pogosteje obiskujejo Srbi ter »drugi«, manj pogosto pa neopredeljeni in Hrvati, gledališke predstave pa pogosteje obišejo Slovenci in »drugi« ter manj pogosto Bošnjaki in Muslimani. Večinoma pa na obiskovanje prireditev, bolj kot etnična pripadnost, vplivata starostna in izobrazbena struktura, tako na primer

mlajša generacija pogosteje obiskuje koncerte klasične, jazz in rock glasbe (z izjemo koncertov narodne glasbe) ter filmske predstave, izobrazbena struktura pa vpliva na obiskovanje koncertov klasične, jazz in rock glasbe, gledališča ter obiskovanje likovnih, fotografskih razstav, posvetovanj, predavanj in okroglih miz.

Glede pogostosti druženja s sorodniki, prijatelji, z ljudmi, s katerimi se družino v športnih klubih itd. med posameznimi etničnimi skupnostmi ni statistično značilnih razlik. Razlike med etničnimi skupnostmi se pokažejo glede druženja s sodelavci in z ljudmi, s katerimi hodijo v cerkev, molilnico itd. Odgovori anketirancev na vprašanje, s kom in kako pogosto preživljajo prosti čas, pokažejo, da Bošnjaki in Muslimani nekoliko bolj pogosto kot drugi preživljajo prosti čas s sodelavci ter z ljudmi, s katerimi hodijo v cerkev, molilnico itd.

SKLEPNE UGOTOVITVE

V sodobni mednarodni skupnosti – to velja tudi za Slovenijo – je etnična struktura prebivalstva ena bolj spremenljivih, dinamičnih kategorij. Migracijski tokovi, še posebno v zadnjih nekaj desetletjih, so to dinamičnost le še okrepili. Države se tako srečujejo z vedno novimi izzivi glede upravljanja večetničnosti, večkulturnosti, verskih in jezikovnih razlik. Sodobne razmere postavljajo pred države nove izzive glede pojmovanja in priznavanja novih manjšin. Te skupnosti – za katere se v slovenskem prostoru postopoma uveljavlja izraz »nove« manjšinske skupnosti (Komac 2003) – res niso teritorialne skupnosti, jih pa sestavljajo posamezniki, ki se etnično opredeljujejo drugače od večinske etnične skupnosti in praviloma želijo ohraniti svojo etnično identiteto ali vsaj nekatere njene posebnosti, najpogosteje materni jezik.

Slovenske razmere so še posebej zanimive za raziskovanje pojmovanja manjšin v evropskem kontekstu, in sicer predvsem zaradi tega, ker številčno najmočnejše skupnosti, ki se pri popisih prebivalstva v etničnem smislu opredeljujejo za Neslovence, sestavljajo državljani Republike Slovenije. S tem je torej izpolnjen eden izmed petih kriterijev pojmovanja manjšin v evropskem kontekstu – državljanstvo. Težišče razprave o tem, ali so te neslovenske etnične skupnosti manjšine ali ne, bi se torej premaknilo h konceptu avtohtonosti – tj. k vprašanju, ali so vezi med njihovimi pripadniki in državo dovolj trdne, močne in dolgotrajne, da bi jih lahko poimenovali in obravnavali kot manjšine. Odločitev o avtohtonosti pa je kot taka subjektivna.

Če predpostavljamo, da »nove« narodne skupnosti v Sloveniji – **z izjemo ohranjanja dolgotrajnih in trajajočih vezi** (ob upoštevanju dejstva, da je ta kriterij nedorečen, čeprav praksa kaže, da nakazuje na teritorialne manjšine, ki so se znašle v manjšinskem položaju, ko je del poselitvenega območja prišel pod suv-

erenost druge države) – izpolnjujejo vse t. i. objektivne in subjektivne kriterije, ki so se uveljavili tako na univerzalni kot na regionalni (evropski) ravni varovanja manjšin – da so torej to skupnosti posameznikov, ki so v nedominantnem položaju in ki jih družijo skupna etnična identiteta, hkrati pa imajo pozitiven odnos do te svoje posebne identitete v smislu, da želijo svoje posebnosti ohranjati (vsaj kot eno izmed več identitet, ki jo posameznik ima) – **potem ni nikakršnega formalnega kriterija več, ki bi preprečeval razumevanje teh skupnosti kot posebne vrste manjšin. Vendar pa te »posebne vrste manjšin« niso enake t. i. teritorialnim manjšinam, ki lahko uživajo posebne manjšinske pravice prav na svojem poselitvenem prostoru** (Roter 2005, 191–192).

Ob obstoječem modelu varstva narodnih manjšin v Republiki Sloveniji, ki temelji na teritorialnem načelu (torej se pravice narodnih manjšin izvršujejo na narodnostno mešanem ozemlju in zadevajo vse prebivalce določenega ozemlja), je neizvedljivo razmišljati o širitvi istega modela varstva posebnih pravic na t. i. nove oziroma novodobne etnične skupnosti, ki živijo razpršeno. Hipotetično to pomeni, da bi morali v luči uresničevanja »posebnih« pravic »novih« narodnih manjšin na podlagi modela varovanja »klasičnih« narodnih manjšin celotno ozemlje Slovenije preoblikovati v narodno mešano ozemlje.

Hkrati pa ozemeljska razpršenost teh skupnosti ne pomeni, da država ne bi mogla dejavnije pomagati ohranjati njihovo posebno identiteto – da torej ne bi mogla zagotavljati spoštovanja tistih človekovih pravic, ki so posebej ključne za ohranjanje manjšinskih jezikov, kulture, običajev. Prav nasprotno: dejstvo, da t. i. nove manjšine v evropski praksi niso pojmovane in razumljene kot narodne manjšine, pa ne pomeni, kot pravilno opozarja Komac (2003, 14), **»da je država (ali države) 'oproščena' varovanja etničnih posebnosti 'novih' narodnih skupnosti«** (Roter 2005, 192).

Pregled obstoječih integracijskih strategij in politik v posameznih državah kaže, da za reševanje te problematike ni edinstvenega oziroma univerzalnega modela integracijske politike. Vsaka država ima svojo zgodovino nastanka nacije, svoj način obravnave migracijskih tokov in priseljencev ter v skladu s tem specifično oblikovano integracijsko politiko. Podrobnejše preučevanje integracijskih pristopov oziroma ukrepov in njihovih učinkov v posameznih državah pokaže, da ne moremo govoriti o bolj ali manj uspešnem integracijskem modelu, saj ima vsak pozitivne in negativne učinke na določenih ravneh: ekonomski, socialni, kulturni in politični.

Kakšni naj bi bili ukrepi oziroma kakšna so priporočila za oblikovanje integracijske politike v Sloveniji, ki jih je mogoče izluščiti iz izsledkov projekta *Percepcije slovenske integracijske politike?*

1) KULTURA

Iz stališč anketirancev v raziskavi je mogoče razbrati njihovo željo in potrebo po ohranjanju »prinesenih« kulturnih vzorcev.

Leta 2004 je bil sprejet *Nacionalni kulturni program 2004–2007*,³⁶ v njem je poudarjen kulturni pluralizem, ki je »že vgrajen v slovensko kulturo« in že izvajanje tega programa bi v mnogočem prispevalo k integraciji priseljencev iz nekdanje Jugoslavije. Nacionalni kulturni program v povezavi z narodnima skupnostma, romsko skupnostjo ter drugimi manjšinskimi etničnimi skupnostmi in priseljenci opredeljuje dva splošna cilja: 1. Spodbujanje kulturne raznolikosti v programih javnih zavodov³⁷ in 2. Povečati delež vsebin z raznoliko etnično tematiko pri izvajalcih javnih kulturnih programov in kulturnih projektov, kar pomeni: a) spodbujanje kulturnega pluralizma;³⁸ b) zagotavljanje pogojev za avtentično izražanje kulturnih potreb različnih manjšinskih skupnosti, spodbujanje razvoja manjšinskih kultur za njihov avtentični izraz ter zagotavljanje temeljnih pogojev za ohranjanje in razvoj njihovih kulturnih identitet; c) povečati delež manjšinskih programov, ki jih skupaj podpirajo Ministrstvo za kulturo in lokalne skupnosti; d) zagotavljanje dostopnosti celostnih informacij o kulturni dejavnosti manjšinskih skupnosti. Slaba dostopnost do celostnih informacij je namreč pojmovana kot ena ključnih ovir pri krepitevi kulturnega pluralizma. Večji dostop do celostnih informacij se bo doseglo s prednostno podporo programom in projektom, ki zagotavljajo izoblikovanje ustrezne informacijske podpore na področju kulturnega delovanja manjšinskih skupnosti.

Iz rezultatov raziskovanj je jasno razvidna želja pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti po ohranitvi oddelka na Ministrstvu za kulturo, ki podpira kulturno ustvarjanje narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih etničnih skupnosti in priseljencev. Uresničevanje sprejetega nacionalnega kulturnega programa bi v mnogočem prispevalo h kulturni integraciji etničnih skupnosti. Na žalost pa je obseg sredstev, ki jih država namenja za kulturno »integracijo« premajhen,

* * *

³⁶ Državni zbor Republike Slovenije je na podlagi 107. člena v zvezi s 109. členom *Poslovnika državnega zbora* (Ur. l. RS, št. 35/02) ter v zvezi z 10. in 11. členom *Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo* (Ur. l. RS, št. 96/02) na seji dne 27. 2. 2004 sprejel *Resolucijo o nacionalnem programu za kulturo 2004–2007*.

³⁷ To pomeni, da bo do leta 2007 najmanj polovica javnih zavodov na področju kulture v svoje programe vključila tudi vsebine z raznoliko etnično tematiko. Ena najpomembnejših sestavin kulturne raznolikosti je spoštovanje in razvijanje etnične raznolikosti. Cilj je usmerjen v vključevanje programov in projektov pripadnikov različnih manjšinskih skupnosti v programe javnih zavodov s področja kulture ter tudi v zviševanje občutljivosti za etnično tematiko.

³⁸ Potrebno je zagotavljanje kulturnih pravic kot razsežnosti človekovih pravic, spodbujanje kulturnega pluralizma ter zagotovitev pogojev za posebno obravnavo kulturnih pravic manjšinskih skupnosti s poudarkom na pogojih za njihovo kulturno ustvarjalnost in dostopnost do kulturnih dobrin. To naj bi povzročilo višjo stopnjo ustvarjalnosti, večjo kulturno raznolikost, socialno kohezivnost, večjo kakovost bivanja, spodbujanje kulturnega sodelovanja s sosednjimi državami in državami nekdanje Jugoslavije na različnih področjih itd.;

da bi izpolnili tisto, kar jim obljublja nacionalni kulturni program. Trenutno se kulturna društva večinoma financirajo z lastnimi sredstvi (donacije), Ministrstvo za kulturo, Javni sklad RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti in lokalne skupnosti so le skromni sofinancerji.

2) ŠOLA IN JEZIK

Iz odgovorov na vprašanja o učenju jezika je možno razbrati željo, da bi se otroci neslovenskih staršev v šolah učili jezik svojih staršev. V raziskavi pa smo še ugotovili, da anketiranci jasno zaznavajo tudi potrebo – ne le željo – da bi se otroci v šolah seznanjali s kulturo, z zgodovino in jezikom neslovenskih etničnih/narodnih skupnosti, ki živijo v Sloveniji.

Na področju izobraževanja se zdi izvajanje t. i. jezikovnih pravic manjšin relativno enostavno. Vsaj na ravni osnovnega šolstva že obstaja določena praksa učenja jezikov, kot so hrvaški, srbski, makedonski, albanski in bosanski.³⁹ Večji del obstoječega pouka jezikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije poteka kot dopolnilni oziroma fakultativni pouk (pouka se je v letu 2003/2004 udeleževalo 106 učencev) ali pa pouk organizirajo društva priseljenjskih skupnosti (nimamo točnega podatka o številu otrok, ki se udeležujejo tečajev jezika narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije v organizaciji društev). Vsekakor pa število otrok, ki se dodatno (zunaj doma) učijo jezik svojih staršev, ni prav veliko. Glede na to, da večina anketiranih v raziskavi PSIP meni, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik staršev, če ta ni slovenščina, lahko predvidevamo, da relativno majhno število otrok, ki dejansko obiskuje pouk neslovenskih jezikov, ni posledica pomanjkanja interesa, temveč gre tu za bolj pragmatične odločitve. Dejstvo je, da so otroci obremenjeni z obveznimi šolskimi dejavnostmi ter drugimi interesnimi dejavnostmi. Učenje jezikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije bi moralo biti **omogočeno kot izbirni predmet**, če se na posamezni šoli ali šolskemu okolišu pokaže interes. K poučevanju jezikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države, Slovenijo zavezujejo tudi bilateralni sporazumi.

Priporočljivo bi bilo, da bi se v okviru Ministrstva za šolstvo in šport oblikoval oddelek za »manjšinsko šolstvo« novih etničnih skupnosti, ki bi skrbel za organizacijsko in vsebinsko izvedbo učenja manjšinskih jezikov.

* * *

³⁹ Fakultativno učenje maternega jezika za učence migrantov temelji na 8. členu *Zakona o osnovni šoli*, na priporočilih Sveta Evrope in Evropske unije in na obsežnih izkušnjah dopolnilnega učenja slovenskega jezika v zahodnoevropskih državah.

3) MEDIJI

Ustavna določba (61. člen Ustave RS) pravi, da ima vsakdo pravico, »da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. Dolžnost države bi torej bila, da ustvari ustrezne razmere za ohranjanje in uveljavljanje kulturne in jezikovne identitete vseh njenih prebivalcev. Glede na povedano bi bilo treba **slovensko zakonodajo o medijih ustrezno dopolniti z obveznostmi javnih medijev, v prvi vrsti javne RTV**, da omogočijo »novim« manjšinskim skupnostim uresničevanje pravice do pristopa (vstopa) v medije in s tem do sodelovanja v kulturnem življenju. **Ignoranca, tudi medijska, vodi v različne oblike getoizacije**; to pa je v nasprotju z želenim procesom integracije. Pregled medijske zakonodaje kaže na **najlažjo in najbolj elegantno pot za izhod iz medijskega mrka** – oblikovanje narodnostnega programa v okviru RTV, kar bi bilo mogoče doseči z dopolnilom zakona o RTV. Če bi bilo dopolnilo napisano v duhu določb, ki veljajo za klasični manjšini, bi se izognili prenekateri nevšečnosti.

4) SOCIOEKONOMSKI POLOŽAJ

Socioekonomski položaj proučevane populacije je po nekaterih objektivnih kazalcih (npr. položaj na delovnem mestu) primerljiv s slovenskim povprečjem, po drugih (npr. stopnja brezposelnosti in poklicna struktura) pa se razlikuje od položaja slovenskega prebivalstva, in sicer je nekoliko slabši od slovenskega povprečja. Vzroke za to lahko delno iščemo v izobrazbeni strukturi, delno pa jih lahko pripišemo tudi etnični diskriminaciji. K slednji trditvi nas napeljujejo subjektivne ocene proučevane populacije o njihovih dejanskih možnostih na ekonomskem področju v primerjavi z ostalimi Slovenci. Dobršen (čeprav vseeno manjšinski) del proučevane populacije namreč meni, da se kot pripadniki manjšinskih etničnih skupin na področju dela (zaposlovanje, napredovanje, plačila) v Sloveniji srečujejo z diskriminacijo in svojega položaja ne zaznavajo kot enakopravnega z drugimi Slovenci. Približno 12 odstotkov proučevane populacije meni, da nima enakih možnosti za zaposlitev kot drugi Slovenci. Prav tako 12 odstotkov jih meni, da nimajo enakih možnosti za napredovanje na delovnem mestu v primerjavi z drugimi Slovenci. Kar dobrih 23 odstotkov pa ima občutek, da so dobro plačana delovna mesta rezervirana za Slovence.

Subjektivni občutki proučevane populacije so vsaj delno upravičeni in razlike med pripadniki »novih« etničnih skupnosti in večinsko populacijo, na katere kažejo objektivni kazalci, so lahko tudi posledica (predvsem prikrite) etnične diskriminacije (Bešter 2005).

Kakšni naj bi bili ukrepi za odpravljanje diskriminacije na socioekonomskega področju?

Svet EU je leta 2000 sprejel direktivi, ki naj bi bili vodilo za boj proti diskriminaciji. To sta *Direktiva o rasni enakosti 2000/43/E* in *Direktiva o enakosti pri zaposlovanju 2000/78/EC*. Direktivi določata, da mora imeti vsak, ki je postal žrtev diskriminacije, oziroma tisti, ki meni, da je bil neenako obravnavan zaradi osebnih lastnosti, na voljo ustrezno pravno varstvo in pravico do učinkovite odprave posledic neenake obravnave.

Na nacionalni ravni je v skladu z uresničevanjem direktiv Državni zbor RS leta 2004 sprejel *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja* (Ur. l. RS, št. 50/2004), ter prilagodil *Zakon o delovnih razmerjih* (Ur. l. RS, št. 4/02), ki vsebuje posebno določbo v zvezi z prepovedjo (tudi etnične) diskriminacije pri iskalcih zaposlitve in delavcih, ki so že v delovnem razmerju.

Na mikro ravni, na ravni podjetij, organizacij ter javnih služb pa bi bilo treba opredeliti postopke oziroma procedure v primeru zaznave diskriminacijskega obravnavanja posameznika. Poleg tega pa bi morale biti javne in zasebne organizacije »odprte« za vse prebivalce, ne glede na njihovo etnično poreklo. Vključevanje priseljencev v organizacije, zavode, institucije itd. jim omogoča, da postanejo »del« družbe. Vendar pa delovanje organizacij ter institucij na nediskriminacijski osnovi ni avtomatičen proces. Treba je odstraniti ovire, ki so pri vključevanju priseljencev pogojene z jezikom, s kulturnimi razlikami itd. Najboljša strategija za to je sprememba kulture zaposlovanja in poslovanja v organizacijah. To pomeni zagotovitev prisotnosti pripadnika(ov) priseljenjskih skupnosti v organih odločanja (afirmativna politika) ter ustrezno kontinuirano izobraževanje o večkulturnosti, kot tudi nagrajevanje dodatnega znanja jezikov zaposlenih, ki so v neposrednem stiku s strankami.

5) POLITIČNA PARTICIPACIJA

Glede na izide projekta in dane pobude o priznanju »skupnosti/manjšin« je razvidno, da obstaja subjektivna volja priseljencev iz nekdanje Jugoslavije – po ohranjanju drugačnosti, ki jo želijo zavarovati tudi z obilnejšim sodelovanjem v sferi politike. Obstajajo pa razlike med posameznimi etničnimi skupinami. Pripadniki, opredeljeni kot Bošnjaki, Muslimani in Srbi nekoliko bolj kot drugi čutijo, da niso »polni« državljani, da nimajo pristopa (ali da so konfrontirani z družbenimi in političnimi dejavniki, ki ovirajo njihovo polno participacijo) do procesov odločanja in drugih oblik participacije v javni sferi, zlasti na področjih, ki so zanje posebno pomembna (šolstvo in kulturna politika). Zato se dojemajo kot politično marginalizirane skupine, kar vodi do bolj organiziranih izrazov njihovih želja in potreb ter »politike priznanja«. Tako ni presenetljivo, da se dojemajo kot »deskriptivno politično podprezentatirane« in visoko podpirajo vse načine predstavnštva, ki smo jih v vprašalniku v obliki stališč ponudili, razen t. i.

etničnih političnih strank. Vendar so izidi, nekoliko paradoksalno s pobudo po »manjšinskem/skupnostnem« statusu pokazali, da si želijo predvsem sogovornika na ravni vlade in da se njihovi interesi, želje in potrebe vključijo v »mainstream« politiko. To pa kaže pozitiven odnos do integracije. **Temeljno spoznanje je, da te skupnosti želijo locirati sogovornika v državni upravi, s katerim bi komunicirali pri razreševanju njihovih vprašanj.** Ta naj bi bil po njihovem mnenju Urad za narodnosti. O podobni komunikaciji pa bi veljalo razmisliti tudi na ravni lokalne samouprave, predvsem mestnih občin, kjer je koncentracija največja (Medved 2005).

In čisto na koncu: rezultati raziskovanja v okviru PSIP kažejo potrebo po operacionalizaciji integracijske politike po posameznih področjih (status, kultura, šolstvo, raba jezika, stiki z »matico«, predstavništvo, financiranje) ter določitvi institucionalnih nosilcev področnih integracijskih politik. Ignoriranje zajetnega korpusa prebivalstva Slovenije, ki se po narodni pripadnosti opredeljuje drugače kot pripadniki večinske in dominantne narodne skupnosti, zna spodbuditi procese na etnični/narodni osnovi. Delitev nacije po etničnih/narodnih šivih in »zapiranje« posameznikov v lasten etničen okvir pogosto vodi, kot nas uči zgodovina, v etnične/narodne tenzije in konflikte.

LITERATURA

- BAUMGARTL, Bernd; FAVELL Adrian (ur.) 1995: *New Xenophobia in Europe*. London, Kluwer Law International.
- BEŠTER, Romana 2005: Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 559–590.
- BOSWELL, Christina 2003: European migration policies in flux. Changing patterns of inclusion and exclusion. Oxford, Blackwell, Chatham House papers.
- DOLENC, Danilo 2005: Priseljivanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 37–87.
- JACKSON, Peter; PENROSE, Jan (ur.) 1993: *Constructions of race, place and nation*. England, London, UCL.
- KOMAC, Miran 2003: Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. Razprave in gradivo / Treatises and Documents (43), 6–33.
- KOMAC, Miran 2005: Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 207–235.
- KOMAC, Miran 2005: Mediji in »nove« narodne skupnosti. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 379–400.
- KUPER, Adam 1999: *Culture. The Anthropologist's Account*. London, Harvard University Press.
- MEDVED, Felicita 2005: Politična integracija, državljanstvo, politična participacija in reprezentacija. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 453–558.
- MEDVEŠEK, Mojca; HAFNER – FINK Mitja, 2005: Metodološki okvir raziskave Percepcije slovenske integracijske politike. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 3–33.

- MEDVEŠEK, Mojca; VREČER, Natalija 2005: Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti. Nove manjšine v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 271–377.
- MEDVEŠEK, Mojca 2005: Interakcijska dimenzija integracije. Znotrajkupinski in medskupinski stiki/odnosi. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac, Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 591–640.
- PPAFF, William 1993: *The Wrath of Nations*. London, Simon & Schuster.
- PERCEPCIJE slovenske integracijske politike 2005. Zaključno poročilo. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek, 2. natis. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005.
- ROTER, Petra 2001: Locating the »minority problem« in Europe. A historical perspective. *Journal of International Relations and Development* 4(3), 221–49.
- ROTER, Petra 2005: Integracija. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 199–205.
- ROTER, Petra 2005: Vloga jezika v integracijskem procesu. V: Percepcije slovenske integracijske politike. (Ur.) Miran Komac in Mojca Medvešek. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 239–270.
- ŠULJIĆ, T. 2003: Pouk srbščine v Mariboru. Cirilica v slovenskih šolah, Mladina, 3. november, dostopno na: http://www.mladina.si/tednik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica_suljic/ (23. avgust 2004).
- TORRES, Rodolfo D.; MIRON, Louis F; JONATAN, Xavier Inda (ur.) 1999: *Race, Identity and Citizenship. A Reader*, Oxford, Blackwell Publishers.